

Somogyi Szilvia

AZ ESZTERGOMI EGYHÁZMEGYE KÉSŐ KÖZÉPKORI ZSINATI TEVÉKENYSÉGÉRŐL ÉS ZSINATI KÖNYVÉRŐL*

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben a kutatók közötti kommunikáció megélénkülése, a digitalizáció előretörése a humán tudományokban is nagy nemzetközi projektek megálmodására és megvalósítására sarkallta a tudósokat. Nem került el ez a hullám a középkori egyháztörténetet, illetve annak jelen tanulmány szempontjából releváns részterületét, az összehasonlító zsinattörténet sem. Johannes Helmrath német történész 2001-ben ismertette egy nemzetközi projekt vázlatát, amely az Európában 1200 és 1550 között fennmaradt partikuláris¹ zsinati jogalkotás szövegeit vizsgálná. E nemzetközi összehasonlító projekt célja, hogy összehasonlítsa az Európában 1200 és 1550 között keletkezett és fennmaradt zsinati szövegtípusokat. A két szélső időpontot az indokolja, hogy körülbelül 1200 óta már könnyebben tipologizálhatóak az egyes zsinatok, a korai középkorra jellemző (világi-egyházi) „vegyes zsinatok” kezdtek visszaszorulni, a IV. lateráni zsinatot (1215) követően pedig lényegében rendkívül jól elkülöníthetőek az egyháztartományi és egyházmegyei zsinatok. Felső időhatáráként pedig a tridenti zsinat körüli időpont kínálkozik.²

Az európai tervek mellett az amerikai kutatás a digitalizálás felől kezdett közelíteni e célhoz. Az amerikai Stanford Egyetem történészei élenjárnak abban, hogy a késő középkori európai zsinati határozatok szövegéből digitális szövegtörzset

---

* A tanulmány A brassói dékánuság középkori Kézikönyve (a kánonjog gyakorlati alkalmazása a középkori Magyarországon) címmel készülő doktori disszertáció zsinattörténettel foglalkozó eredményeinek összefoglalása, amellyel a szerző elnyerte „Az év legjobb doktorandusz szerzője” címet a Századok doktoranduszoknak és doktorjelölteknek kiírt pályázatán 2020-ban. A munka közvetlen előzménye: *Somogyi Szilvia: Az esztergomi szinodális könyvről: új források, redakciók és szövegtöbbletek nyomában. Előtanulmány egy disszertációfejezethez. Magyar Könyvszemle 135. (2019) 1. sz. 1–17. Köszönöm témavezetőim, Solymosi László (ELTE) és Szovák Kornél (PPKE) segítségét és javaslatait, valamint Rowan Dorin (Stanford University), Thomas Prügl (Universität Wien) és C. Tóth Norbert kutatásaim során nyújtott támogatását.*

¹ Partikuláris jogalkotáson ebben az esetben a megyéspüspök törvényhozói hatalma révén, általa az egyházmegye zsinatain hozott partikuláris (részleges), de az egyetemes egyházjog szabályainak megfelelő zsinati törvényhozás értendő.

² *Johannes Helmrath: Partikularsynoden und Synodalstatuten des späteren Mittelalters im europäischen Vergleich. Vorüberlegungen zu einem möglichen Projekt. In: Das europäische Mittelalter im Spannungsbogen des Vergleichs. Zwanzig internationale Beiträge zu Praxis, Problemen und Perspektiven der historischen Komparatistik. Hrsg. Michael Borgolte. Berlin 2001. 135–170.*

építsenek. A felépítendő korpuszhoz előzetesen kiadtak egy repertóriumot, amelyet Rowan Dorin 2018-ban publikált digitálisan, és a várakozások szerint frissíteni is fogja. A vizsgálat alsó időhatáraként ők szintén az 1200-as évet választották, felsőként pedig 1400-at (1500-at).³ A repertórium 2019 nyarán 2198 tételt tartalmazott: ennyi (lokális) legátusi, egyháztartományi, egyházmegyei zsinati határozatot és szinodális könyvet (*liber synodalis*) listáztak, tehát az ő szöveggyűjtésük nemcsak az egyházmegyei zsinatok szöveganyagára terjed ki, hanem annál bővebb a merítésük.⁴

A középkori Magyar Királyság az összehasonlító vizsgálatokhoz igen értékes anyaggal tud hozzájárulni, olyannyira, hogy Helmrath a tanulmányában több ponton szívesen példálózik Magyarországgal. Ennek egyik oka az a magyar középkorászok számára közismert tény: épp elég forrással rendelkezünk ahhoz, hogy valamit mondani tudjunk, de a forráspusztulás gondoskodott róla, hogy a munka elvégezhető legyen. A projekt számára készített előzetes becslés 500 (késő-)középkori európai egyházmegyével számol, ehhez Helmrath szerint a Magyar Királyság 12 egyházmegyével járult hozzá a késő középkorban.⁵ Ez Európa egyik olyan területe, ahol a korábbi, hazai anyagra vonatkozó kutatás közölt adatokat arról, hogy hány egyházmegyei zsinatról maradt fenn említés, Szentirmai Sándor ugyanis máig nagy hatású tanulmányában még 1961-ben közreadott egy gyűjtést a középkori magyar egyházmegyei zsinatokról. Kutatásai szerint az 1256 és 1524 közötti időszakban 44 ilyenről tájékoztatnak a forrásaink.⁶ A bevezetésnek ezen a pontján óhatatlanul kísértésbe esik e sorok írója, hogy számba vegye a zsinat említéseket, és segítségükkel számításokat végezzen az elméletileg megtartandó és a forrásainkban ma is fellelhető módon adatolt említések összehasonlítását felhasználva, ahogy azt a későbbi korok elemzésével foglalkozó kutatók szeriális forrásaik segítségével már könnyen és bizonyító erővel megtehetik. E pusztá gondolat kísérlet azért lehet hasznos, mert kevés középkori forrástípus áll rendelkezésünkre, ahol ilyen számítás elvégezhető, hiszen, ha azt tudjuk is, hány említésünk van egy középkori eseményről, azt aligha tudhatjuk, hogy az

³ Corpus Synodaliium. Local Ecclesiastical Legislation in Medieval Europe / Législations ecclésiastiques locales dans l'Europe médiévale: <https://corpus-synodaliium.com> (letöltés 2020. szept. 5.)

⁴ Online kutatási segédlet: *Rowan Dorin: A Repertory of Synodal Statutes and Provincial Canons, 1200–1500.* (<https://bit.ly/2QYNsxB>, letöltés 2020. szept. 5.)

⁵ *Helmrath J.*: Partikularsynoden i. m. 150. Helmrath minden bizonnyal azért számolt 12 egyházmegyével, mert ennyiből maradt fenn egyházmegyei zsinat említése. A 12 egyházmegye: Esztergom, Kalocsa, Győr, Veszprém, Vác, Nyitra, Várad, Erdély, Pécs, Csanád, Eger, Zágráb. Ezekhez bizonyos megfontolások alapján még más egyházmegyéket is hozzá lehetne számolni. A késő középkori egyházszervezetről részletesebben lásd *C. Tóth Norbert: Magyarország késő-középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig.* Győr 2017.

⁶ *Alexander Szentirmai: Die ungarische Diözesansynode im Spätmittelalter. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung* 47. (1961) 267–292.

eseménynek – például jelen esetben egyházmegyei zsinatnak – hányszor kellett volna bekövetkeznie. Tétélezzük itt most fel, hogy a Magyar Királyságban a késő középkorban a IV. lateráni zsinat (1215) határozatainak megfelelően évenként egyszer megtartották az egyházmegyei zsinatot (erről a kérdésről részletesebben lásd a későbbieket), számoljunk csak a 12 egyházmegyével, amelyből egyáltalán zsinat említése maradt fenn, ebben az esetben a kb. 270 év alatt a 12 egyházmegyében 3240 egyházmegyei zsinatot kellett volna tartaniuk a megyéspüspököknek,⁷ ehhez képest összesen 44 zsinat említésével rendelkezünk.⁸ Az arány, ami a fennmaradt adatokat illeti – ha a számítás módja helyes, a gyűjtés pedig teljes volna – 1,5% körüli lenne, ami nem is esik olyan messze attól a becsléstől (2%), amelyet Engel Pál adott közre a középkori magyarországi források fennmaradási esélyeivel kapcsolatban.⁹ De megtartották-e a Magyar Királyságban a késő középkorban évente az egyházmegyei zsinatokat?

A történeti kutatás mindenkor fontos feladata a források feltárása, közreadása és – hogy a szélesebb olvasóközönség számára is elérhető és értelmezhető legyenek – akár fordítása is. Középkori világi törvényeink évszázadok óta olyannyira az érdeklődés előterében állnak, hogy számos kiváló magyar fordítás született róluk. A középkori egyházi jogforrások és zsinati határozatok közül ez a korai szövegemlékekre is igaz,¹⁰ azonban az esztergomi egyházmegye késő középkori zsinati könyvéről soha nem készült magyar nyelvű fordítás, noha magát a forrást igen gyakran idézik nemcsak egyháztörténeti és kánonjogi, hanem művelődéstörténeti tárgyú tanulmányokban is egy-egy határozata miatt. A fordítás hiánya minden bizonnyal nem véletlen, bár a zsinati határozatok értelme szinte mindenhol evidensnek tűnik, ám ha a szöveget magyarul kellene visszaadni, az nagyon nehézkes lenne. Ez igaz már a szöveg bevezetőjére is, amelyet leginkább úgy lehetne összefoglalni, hogy az egyház hatásának három pillére a Szentírás (*auctoritas scripturarum, novi et veteris testamenti*), az egyetemes hagyomány (*universalis*

⁷ Ilyen „teoretikus” számítást korábban Jaczkó Sándor is végzett, 14 egyházmegyével számolva 3780 összejevetel jönne ki. Az általa vizsgált kalocsai egyháztartomány püspökségei esetén azonban a pusztán számadatokat szálas forrásokkal és zsinati határozatokkal ütköztetni sokkal nehezebb volt, így ő a számadatok és fennmaradt források viszonya alapján az alábbi következtetést vonta le: „Teoretikusan nézve: a középkori tizenhárom egyházmegye évenkénti egy zsinata a vizsgált kétszázhetven év alatt 3780 összejevetelt jelentene. Eddigi forrásaink alapján ilyen intenzitású szinodális tevékenységről nem beszélhetünk. A kalocsai egyháztartomány joghatósági területéről öt késő középkori zsinat időpontját ismerjük; sajnálatos azonban, hogy az egyháztartomány általunk ismert első négy zsinatáról nem maradtak fenn akták vagy határozatok.” Lásd *Jaczkó Sándor: A középkori kalocsai egyháztartomány szinodális tevékenysége*. In: *Acta Universitatis Debreceniensis. Series Historica 17*. Szerk. Velkey Ferenc. Debrecen 2009. (2012). 123–140., különösen: 126.

⁸ *Szentirmái, A.*: Die ungarische Diözesansynode i. m. 290–292.

⁹ *Engel Pál*: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Bp. 2001. 4.

¹⁰ Példaként lásd az Árpád-kori esztergomi zsinati határozatok fordításait: Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szeged 2006. 218–235., 248–251. (A vonatkozó részek Nótári Tamás fordításai.)

tradicio) és a „partikuláris joggyakorlás” (*institutio propria et particularis*).¹¹ A középkori partikuláris zsinati jogforrások vizsgálóinak éppen az az egyik legfontosabb feladata, hogy az egyházmegyei zsinati határozatok, zsinati könyvek szövegében ezeket az igen különböző szövegrétegeket elkülönítsék, hiszen csak így válhat világossá, hogy egy egyházmegye partikuláris jogalkotása mennyiben az univerzális egyházjog helyi lecsapódása, illetve mennyire egyedi, pillanati, helyi problémákra adott adekvát válasz. Ez a szövegvizsgálat viszont hagyományos, filológiai kutatómódszertant igénylő munka, eredményéből pedig aztán vagy adódnak bizonyítható történeti következtetések, vagy sem.

Így hát a recept adta magát a tanulmányhoz: már létezik egy nemzetközi digitális zsinati szövegtörzs, amelynek segítségével minden eddigénél könnyebben fel lehet tárni a késő középkori zsinati határozatok forrásait. Adott a Magyar Nemzeti Levéltár által digitalizált középkori okleveles adatbázis¹² és számos forrásközlés, amelyek segítségével, ha sok új forrást nem is lehet bevonni az egyházmegyei zsinatok említéseinek gyűjtésébe, egyet-egyét azért nem lehetetlen. Valamint adott a késő középkori esztergomi zsinati könyvnek több változata: két kódex szöveghordozójának szövegét részleteiben még alig vizsgálták, tehát a munka alapjait (datálás, átírás, közreadás) sem végezték el több évszázada, illetve adott egy egyházmegye, az esztergomi, amelyről az utóbbi években nagyon fontos forrásközlések és adattárak jelentek (jelennek) meg,¹³ ezek segítik zsinati tevékenységének vizsgálatát. Segítségükkel az esztergomi egyházmegye késő középkori zsinati könyve forrásaival és datálásával, valamint zsinati tevékenységével kapcsolatos eddigi eredményeket tekintem át.

A Magyar Királyság késő középkori zsinati szövegemlékeiről

Fennmaradt középkori zsinati szövegemlékeink három markánsan elkülöníthető csoportba oszthatók. Az elsőt azok a korai Árpád-kori törvények, szövegemlékek alkotják, amelyek esetében a királyi hatalom ereje és a zsinatok megtartásának egyes világi-egyházi mivolta miatt még nem vagy csak korlátozottan beszélhetünk

¹¹ *Ignatius Batthyány*: *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum adiacentium III*. Claudiopolis 1827. 260–278., itt: 260–261. Az egyházjog forrásairól részletesen: *Erdő Péter*: *Az egyházjog forrásai*. Bp. 1998.

¹² <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/>

¹³ *Petrus Erdő – Cornelius Szovák – Petrus Tusor*: *Formularium Ecclesiae Strigoniensis*. (Collectanea Studiorum et Textuum, vol. 1\4.) Bp. 2018.; *C. Tóth Norbert*: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században*. Az ún. 1397. évi esztergomi székeskáptalani egyházlátogatási jegyzőkönyv. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 13.) Megjelenés előtt.; *Üő*: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543*. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 9.) Bp. 2019.; *Üő*: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században I. A kanonoki testület és az egyetemjárás és II. A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”*. Bp. 2015.

(kizárólagos) partikuláris egyházi jogalkotásról. Ilyen szövegemlékeink például az úgynevezett első vagy második esztergomi zsinat határozatai.¹⁴ A második zsinati szövegemlékcsoportot azok a határozatok képezik, amelyek kibocsátásában már nem volt szerepe a világi (királyi) hatalomnak, és érvényük az országra terjedt ki, de nem a kialakult magyar egyházszervezet élén álló püspökökhöz vagy érsekekhez, nem egyházmegyei vagy tartományi zsinatokhoz köthető a kibocsátásuk, hanem a 13. század végének, a 14. század első felének élénk szentszéki–magyar politikai-diplomáciai kapcsolatai miatt gyakorta az országba látogató pápai legátusok adták ki őket. Ilyen szövegek a Guido legatus által megtartott bécsi zsinat úgynevezett magyar határozatai, vagy a Fermói Fülöp vagy Gentilis legátus által kiadott határozatok. Ez a két szövegemlékcsoport igen jól kutatott, és a tárgyhoz most nem is kapcsolódik.¹⁵

¹⁴ A teljesség igénye nélkül szövegkiadásai és a rájuk vonatkozó fontosabb irodalom: *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904. 197–206. és 207–207.; *Jánosi Mónika*: A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek. Magyar Könyvszemle 94. (1978) 225–254.; *Uő*: Az első un. esztergomi zsinati határozatok keletkezésének problémái. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 83. (1986) 23–29.; *Uő*: A Szent László-kori zsinati határozatok keletkezéstörténete. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 96. (1992) 3–10.; *Adriányi Gábor*: Die ungarischen Synoden. Annuario Historiae Conciliorum 8. (1976) 541–575.; *Lothar Waldmüller*: Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311). Paderborn–München–Wien–Zürich 1987. 134–136.; *Szuromi Szabolcs*: Az első három esztergomi zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a XII. században. In: Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről. Szerk. Erdő Péter. Bp. 2002. 87–142.; *Uő*: Esztergomi zsinatok és kánongyűjtemények a XII. századi Magyarországon. Iustum Aequum Salutare II. (2006) 1–2. sz. 191–201.; *Kiss Gergely*: Kuno pápai legátus és Magyarország az elbeszélő források tükrében. In: Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére. Szerk. Kincses Katalin Mária. Bp. 2018. 253–262.; *Thoroczkay Gábor*: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István legenda datálásának kérdéséhez. In: *Uő*: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok. (TDI Könyvek 9.) Bp. 2009. 72–73.; *Mikó Gábor*: A „szent királyok törvényei”. A kora Árpád-kori törvények fennmaradásának története. Századok 150. (2016) 326. 29. jegyz.; *Uhrin Dorottya*: Az ún. I. és II. esztergomi zsinat és a Pray Kódex. In: Írások a Pray-kódexről. Szerk. Bartók Zsófia Ágnes – Horváth Balázs. Bp. 2019. 19–28.

¹⁵ Szintén a teljesség igénye nélkül, Guido legatus 1267-es, úgynevezett magyar határozatainak szövegkiadása és a rá vonatkozó irodalom: *Petrus Lambecius*: Commentarium de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi. (Lib. II.). Vindobonae 1669. 68–70.; *Peter Johannek*: Das Wiener Konzil von 1267, der Kardinallegat Guido und die Politik Ottokars II. Přemysl. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 44–45. (1978–79) 325.; *Waldmüller, L.*: Die Synoden i. m. 185–187.; *Mikó Gábor*: Az 1267. évi bécsi zsinat úgynevezett „magyar határozatai”. Magyar Könyvszemle 127. (2011) 1–29. Az 1279-es budai zsinatról: *Péterffy Károly*: Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCXV. [...] Pars prima in qua concilia et constitutiones ab anno Christi MXVI. usque ad annum MDXLIV. prodeunt. Vienna MDCCXLII. 105–125.; *Waldmüller, L.*: Die Synoden i. m. 188–200.; *Zoltán J. Kosztolnyik*: Rome and the Church in Hungary in 1279. The synod of Buda. Annuario Historiae Conciliorum 22. (1990) 76–79.; *Gergely Kiss*: Les aspects des activités des légats pontificaux en Hongrie aux XIe-XIIIe siècles. Cronica – Annual of the Institute of History of Szeged 9. (2011) 37–53. Gentilis bíboros legátusi zsinatairól: *Baththyány, I.*: Leges ecclesiasticae i. m. III. 18–21.; *Szuromi Szabolcs*: Szempontok az 1307. évi udvardi zsinat kánontörténeti vonatkozásaihoz. Iustum Aequum Salutare IX. (2013) 105–110.; *Mansi, J. D.*: Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio [...] (Tom. 25.), Venetiis, MDCCCLXXXII.

Más a helyzet viszont a harmadik szövegemlék-csoporttal, amely a magyar egyházmegyék késő középkori zsinati szövegemlékeit – legyen az egyházmegyei zsinati határozat vagy zsinati könyv – tömöríti. Ezekkel a szövegemlékekkel sem állunk mennyiségileg túlságosan jól, az egyházmegyéknek csak egy részéből maradt ránk ilyen. Ismerjük a nyitrai egyházmegye 1494-re,¹⁶ a veszprémi egyházmegye 1515-re,¹⁷ valamint a váradi egyházmegye 1524-re datált¹⁸ határozatainak szövegét. Olyan jelentős és nagy területi kiterjedésű egyházmegyék, mint például az erdélyi vagy az egri szövegei egyáltalán nem maradtak fenn. Jóindulattal még ehhez a forrástípushoz sorolhatjuk az 1460-ban¹⁹ Lőcsén megtartott szepesi préposti zsinat szövegét is. A fentiekén kívül egyetlen egyházmegye határozataival, nem meglepő módon az esztergomival vagyunk egy kicsit szerencsésebb helyzetben. Az egyházmegye határozatainak, zsinati könyvének ugyanis összesen öt változata maradt fent.²⁰ További források felbukkanása pedig, bár teljesen nem zárható ki, csodaszámba menne. Az egyházmegyei határozatok részletekbe menő elemzésére a fentiekből következően egyetlen egyházmegyében, az esztergomiban van egyáltalán némi esély. Ez már csak azért is igaz, mert a fennmaradt zsinati határozatok különböző változatainak szövege az esztergomi egyházmegyében egymásra épít, az első ismert változat (c. 1382) az egyházmegye normaszövege lesz, továbbá ezt az alapszöveget aztán az összes többi egyházmegye ismert szövege (Nyitra, Veszprém, Várad) átveszi,

col. 151–170. és col. 213–224. Gentilis bíboros legátusi tevékenységéről: *Gergely Kiss*: Les légats pontificaux en Hongrie au temps des rois Angevins (1298–1311). In: *La diplomatie des états Angevins aux XIIIe et XIVe siècles*, Accademia d’Ungheria Istituto Storico „Fraknói” – Dipartimento di Storia Ungherese del Medioevo e della Prima Età Moderna Università degli Studi di Szeged. Dir. Zoltán Kordé – István Petrovics. Roma–Szeged 2010. 101–116., valamint: *Csukovits Enikő*: Az Anjouk Magyarországon I. – I. Károly és uralkodása (1301–1342). Bp. 2012. 65., 70.

¹⁶ Szövegkiadása: *Péterffy Károly*: Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCXV. [...] Pars prima in qua concilia et constitutiones ab anno Christi MXVI. usque ad annum MDXLIV prodeunt. Viennae MDCCXLII. 258–297.

¹⁷ Szövegkiadását és részletes értékelését lásd *Solymosi László*: A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. (Constitutiones synodales ecclesiae Vesprimiensis anni MDXV.) Bp. 1997.

¹⁸ Szövegkiadása és részletes értékelése: *Jaczkó Sándor*: A váradi egyház 1524. évi zsinati határozatai. Bp. 2016.

¹⁹ *Batthyány, I.*: Leges ecclesiasticae i. m. 507–518.

²⁰ Az öt változat: E1 [c. 1382], Br [1394/XVmed], Kr [c. 1420–1430?], E2 [1450], E3 [1493]. Ezeket a redakciókat következetesen így rövidíttem. Az E1 redakció alatt a Demeter-kori első ismert változatot (c. 1382) értem, az E2 alatt pedig az 1450-re datálható, Szécsi Dénes-kori változatot. Az összes redakció megszámozása (1, 2, 3, 4, 5) a filológiai vizsgálat elvégzése előtt preconcepció lett volna, ezért a két kiadatlan redakció betűjelölését az őrzőkódexeikből alakítottam ki, a Br a brassói, a Kr a körmöcbányai kódexben található változatot jelöli. A változatokról, a rájuk vonatkozó irodalomról és kiadásairól részletesebben lásd később.

így az esztergomi egyházmegye határozatai a „késő középkori magyar zsinati egyházjog-táj” megalapozói.²¹

Szintén csak az elméleti játék kedvéért, és inkább csak a mértékek illusztrálása céljából: a vizsgált időszakból összesen nyolc egyházmegyei határozatváltozat ismert, ha nagyvonalúan hozzászámoljuk a szepesi préposti zsinat határozatait is, akkor kilenc. Természetesen már az sem feltételezhető bizonyosan, hogy a késő középkori egyházmegyék minden évben megtartották a zsinatot, de még ha megtartották volna, akkor sem számolhatunk semmiképpen minden egyes egyházmegyei gyűlés alkalmával újabb határozatok kiadásával, inkább csak a régiek felolvasásával, megújításával. Az elvileg akár feltételezhető 3240 egyházmegyei zsinatról eddig durva megközelítésben 44 [1,35%] említéssel és 8 [0,25%] szövegmélekkel rendelkezünk.²² Az esztergomi egyházmegyére kicsit jobban ráközelítve az első ismert zsinati szövegmélektől kezdve (c. 1382) az 1526-ig terjedő 145 évben 14 (majdnem 10%) Szentirmai által feltételezett vagy azonosított zsinat, öt (majdnem 3,5%) szövegmélek. Ez utóbbi esetben már nem teljesen lehetetlen a pusztá szám adatok ütköztetése a forrás adatokkal és a szakirodalom eddigi állításaival.

Megtartották-e az egyházmegyei zsinatot évenként a késő középkorban az esztergomi egyházmegyében?

A IV. lateráni zsinat (1215) rendelkezését, miszerint az egyházmegyéknek évenként egyszer zsinatot kell tartaniuk, a szakirodalom széles körben idézi.²³ A zsinati említéseket vizsgáló Szentirmai Sándor máig alaplóműként kezelt 1961-es, német nyelvű tanulmányában ugyanakkor több helyen és világosan azon az állásponton van, hogy ezeket a Magyar Királyságban nem tartották meg évről évre, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy aligha találhatunk két egymást követő évet, amikor van említésünk ugyanazon egyházmegye püspöki gyűléseiről.²⁴ Szentirmaival szemben Solymosi László a veszprémi zsinati határozatok szövegkiadásához írt

²¹ A zsinati egyházjog-táj kifejezést a külföldi szakirodalomból kölcsönöztem: *Helmrath, J.*: Partikularsynoden i. m. 159. A zsinati szövegforrásokat a korábbi szakirodalom is több helyen számba vette már. Lásd *Erdő Péter*: A részleges egyházjog forrásoka Magyarországon őrzött középkori kódexekben. In: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Szerk. Uő. Bp. 2001. 78–82.

²² A zsinattörténeti szakirodalom teljesen magától értetődő axiómaként kezeli, hogy nem minden középkori zsinat (zsinati tevékenység) hagyott maga után írásbeli nyomokat, így a zsinatok száma, illetve a fennmaradt zsinati szövegmélek száma másként-másként kezelendő. *Helmrath, J.*: Partikularsynoden i. m. 149.

²³ *Szentirmai, A.*: Die ungarische Diözesansynode i. m. 280.; *Solymosi L.*: A veszprémi i. m. 12.; *Jaczkó S.*: A váradi i. m. 25.; *Szuromi Szabolcs Anzelm*: A IV. Lateráni Zsinat (1215) határozatainak jelentősége. *Teológia – Hittudományi Folyóirat* 40. (2006) 1–2. sz. 87–97.

²⁴ *Szentirmai, A.*: Die ungarische Diözesansynode i. m. 270., 277.

bevezető tanulmányában ugyanazokból a számadatokból éppen a Szentirmai-tézis ellenkezőjére következett: „a források viszonylag kevés magyarországi zsinatról tájékoztatnak, s még kevesebb az olyan, amelynek határozatai megőrződtek. Ebből a tényből azonban nem következik, hogy Magyarországon nem érvényesült az egytetemes zsinat előírása, hogy ne törekedtek volna kívánalmi megvalósítására”.²⁵ A kérdésre végleges és megnyugtató választ adni aligha lehet, de az egyik vagy másik tézis irányába a mérleg elbillenhet: a késő középkori évenkénti megtartás irányába mozdulni például az említések számának feltornászásával vagy a Szentirmai által elemzett források újraértelmezésével lehet.

Lássuk először az általa felhasznált forrásokat. Gyűjtéséhez Szentirmai használta Kanizsai János esztergomi érsek 1399. október 27-én kelt oklevelét, amely a szebeni és brassói dékánokat a következő évi zsinatra invitálja, ennek alapján jogosan feltételez egy 1400-as esztergomi egyházmegyei gyűlést.²⁶ Az oklevél arengáját azonban – „Mivel pedig a szent kánonok hagyománya szerint a szent zsinatot minden egyes évben megtartani ösztönöztetünk, amely megtartására a Szentatyák rendelkezései nyomán buzgón tartozunk törekedni [...]”²⁷, így Kanizsai –, mivel ez a tézisének már nem támogatta volna, nem idézte. Természetesen Kanizsai János oklevelének arengája nem szól a tényleges évenkénti gyűléstartás mellett, csak azt bizonyítja, hogy az esztergomi egymázmegyében ismerték és hivatkozták a lateráni zsinat előírását, és törekedtek annak betartására. A szakirodalomban szintén széles körben elterjedt és aligha vitatható állítás, hogy az éves gyűlés időpontja az esztergomi egyházmegyében Adalbert ünnepe (április 23.), illetve annak nyolcada volt.²⁸ Szentirmai idéz egy forrást – szintén éppen tézisének bizonyítására –, miszerint egy alkalommal Bakócz Tamás érsek az Adalbert ünnepére összehívott gyűlést május 3-ára helyezte át.²⁹ A forrás azonban számomra épp azt sugallja, mivel a zsinatot az éven belül, sőt éppen csak pár nappal tolták el, hogy ebben a késői időszakban a rendszeres éves zsinattartás már mindinkább megtörténhetett. A hivatkozott oklevélminta az esztergomi egyházmegye formuláskönyvében is szerepel. A minta szerint a zsinathalasztás oka ebben az esetben az, hogy az érsek nem volt jelen Esztergomban, és április 23-ára nem is ért volna vissza.³⁰ A formulárium egy másik mintája szerint – ezt az adatot viszont Szentirmai már mellőzte – ugyanezen okból, azaz mert Bakócz nem volt jelen Esztergomban és

²⁵ *Solymosi L.*: A veszprémi i. m. 12

²⁶ *Szentirmai, A.*: Die ungarische Diözesansynode i. m. 270–271.

²⁷ *Franz Zimmermann – Carl Werner – Georg Müller*: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen III. 1391–1415. Hermannstadt 1902. (a továbbiakban: UGDS III.) 243.

²⁸ *Szentirmai, A.*: Die ungarische Diözesansynode i. m. 277.

²⁹ Uo.

³⁰ *Erdő P. – Szovák K. – Tusor P.*: Formularium ecclesiae Strigoniensis i. m. 549.

nem is tudott volna visszaérni a szokásos zsinati időpontra, a gyűlést egy másik évben Szent Adalbert napjának környékéről az adott év július 2-ára halasztották el.³¹ Ebből a két oklevélmintából legalább három dolog következik. Az egyik, hogy egy viszonylag szűk időkeresztmetszetben, Bakócz érseksége alatt, legalább kétszer előfordult, hogy az éves zsinatot nem akkor tartották meg, amikor vártnak volna, emiatt a későbbi kutatás során a zsinati említéseket pusztán ekörül az időpont körül keresni nem elegendő, mert bár ez számított az egyházmegye hagyományos és szokásos zsinattartási időpontjának, kőbe vésve azért nem volt a dátum, így a praktikum bármikor felülírhatta. A másik, hogy mindkét alkalommal az éven belülre, sőt az évnek azon részén belülre tolták el a gyűlést, amíg még az időjárás nem nehezíti az utazást – Európában számos egyházmegyében, ahol vannak adatok arról, hogy évente két egyházmegyei zsinatot is tartottak, a másodikat hagyományosan őszre ütemezték – tehát nem maradt ki egy év, nem csak a következő április 23-ra hívták a résztvevőket. A harmadik pedig, hogy e két forrás alapján adódna a következtetés, miszerint az egyházmegyei zsinat megtartásának nyilvánvaló formai kelléke volt a megyéspüspök (aki jelen esetben az érsek) személyes jelenléte, vagy ezt a következtetést megfordítva: ha egy érsek a középkor végén április 23-a körül bizonyosan nem tartózkodott Esztergomban, akkor abban az évben bizonyosan nem abban az időpontban vagy egyáltalán nem tartották meg a zsinatot.³²

Szentirmai az esztergomi egyházmegye zsinatainak lajstromozásához maga is használt egy tematikus és jól kutatható forráscsoportot, amely a brassói dékánok késő középkori történetével kapcsolatos. Számos esztergomi zsinatot ezen oklevelek alapján kötött évhez.³³ A brassói dékánok a 15. században az esztergomi érsek, nem pedig az erdélyi püspök egyházi joghatósága alá tartozott, emiatt a szász papokat tömörítő testület (*capitulum*) élén álló brassói dékán megjelenni tartozott az éves esztergomi egyházmegyei zsinaton. Brassó Esztergomtól való távolsága miatt a 15. század elejétől kezdve a mindenkor brassói dékánoknak egyre szélesebb körű jogosítványokat, ordináriusi teendőket – ilyen például a penitencia kiszabása a püspöknek rezervált gyónások esetén, egyházi bírói feladat ellátása székeséki ügyekben vagy a temető újrászentelése – engedtek át az esztergomi érseknek, de nem „határozatlan időre”, hanem általában csupán egy-egy évre. Ezekről az ordináriusi teendőkről,

³¹ Uo. 699.

³² Kanizsai János érsek rendelkezésének megfelelően a Szent Adalbert napjával kezdődő héten az esztergomi székeskáptalan kanonokjainak is Esztergomban kellett tartózkodniuk. Az adatra szintén C. Tóth Norbert hívta fel a figyelmet, a rendelkezést lásd C. Tóth N.: Az esztergomi székeskáptalan i. m. (Pena dominorum de capitulo in festivitate Sancti Adalberti absentium című fejezet).

³³ Például az 1400-as zsinatot: *Szentirmai, A.*: Die ungarische Diözesansynode i. m. 270.

jogkörokről és az engedély időtartamáról az érsek vagy inkább az esztergomi vikárius okleveleket bocsátott ki.³⁴ E számos engedély közül Szentirmai tanulmánya egyet idéz, a Vicedomini Máté esztergomi vikárius³⁵ által 1400. február 1-jén kibocsátottat, amely engedély az az évi zsinatig szól.³⁶ Ő e forráscsoport alapján – mivel szerinte a többi engedély mindig csak egy-egy évre szól, és szó sincs bennük zsinatok említéséről – harmadjára is leírja, hogy ez is bizonyítja, hogy a zsinatot évenként nem tartották meg. Állítása miatt szükséges ezeknek az oklevelek áttekintése. 1394. június 14-én az engedélyt Balázs vikárius³⁷ a brassói dékánnak egy évre (*usque ad unum annum a data*) adta meg.³⁸ Vicedomini Máté vikárius 1412. április 26-án kelt oklevelének engedélye szintén egy évre szól (*presentibus usque festum sancti Adalberti martyris et pontificis duntaxat nunc venturum valituris*).³⁹ Vicedomini vikárius 1420. április 24-én kelt oklevele egy évre ruházza át a jogköroket (*Datum Strigonii, die festi beati Georgii martyris, anno domini millesimo quadringentesimo vigesimo. Praesentibus autem post anni elapsum minime valituris*).⁴⁰ Szintén Vicedomini Máté 1422. április 23-án kibocsátott engedélyének hatálya megint csak egy év ([...], *quas hinc usque ad anni circulum volumus in suo vigore permanere. Datum Strigonii, die festi beati Adalberti martyris et pontificis, anno domini milesimo quadringentesimo vigesimo secundo*).⁴¹ A vikárius 1428. április 25-ei oklevele még konkrétabb (*Duximus concedendas [sc. litteras] ad sanctam synodum in ecclesia Strigoniensi supra dicta in proximo celebraturam*), azaz az engedély a következő zsinatig érvényes.⁴² Temesvári János fia Miklós esztergomi éneklőkanonok, esztergomi vikárius⁴³ a többihez hasonló, 1430-as oklevelét szövegkiadása helytelenül (talán teljesen véletlenül) június 7-re datálja. Valójában május 7-re keltezhető, mégpedig az az évi esztergomi zsinaton

³⁴ Erről részletesebben lásd *Kiss Gergely*: Királyi egyházak a középkori Magyarországon. Pécs 2013. 130–140.; *Somogyi Szilvia*: A brassói dékánok Kézikönyvének egyik kánonjogi jegyzete. Adalékok az egyházi bíraskodás illetékességi körének történetéhez. In: *Micae Mediaevales VII. Fialat történeaszek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Farkas Csaba – Ribi András – Veres Krisztof György. Bp. 2018. 149–165.; *Somogyi Szilvia*: A brassói dékánok plébánosai és plébániahálózatának jellegzetességei a 15. században. In: *Ezerarcú Erdély. Politika, társadalom, kultúra*. Szerk. Tötös Áron – K. Markaly Aranka – Koloh Gábor – Horváth Illés. Kolozsvár 2019. 35–75.

³⁵ Személyére részletesen lásd *C. Tötth N. – Lakatos B. – Mikó G.*: Pozsonyi vizsály i. m. 23–39.

³⁶ *Szentirmai, A.*: Die ungarische Diözesansynode i. m. 270.

³⁷ Személyére lásd *C. Tötth N.*: Az esztergomi székes- és társaskáptalanok i. m. 255.

³⁸ UGDS III. 96–97.

³⁹ UGDS III. 522–523.

⁴⁰ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen IV. 1416–1437*. Hrsg. Gustav Gündisch. Hermannstadt 1937. (a továbbiakban: UGDS IV.) 125.

⁴¹ UGDS IV. 156–157.

⁴² UGDS IV. 344–346.

⁴³ Személyére lásd *C. Tötth N.*: Az esztergomi székes- és társaskáptalanok i. m. 256.

adták ki, amelyet ezek szerint ebben az évben is Szent Adalbert napja környékén, de valójában két héttel azt követően tartottak meg (*Datum Strigonii in sancta synodo, quindecimo die festi beati Adalberti martyris et pontificis, anno dominicae incarnationis millesimo quadringentesimo tricesimo*).⁴⁴ Márton esztergom-szentgyörgyi prépost, vikáriushelyettes 1434. április 23-án kelt éves engedélye a brassói dékán számára,⁴⁵ az 1430-ashoz hasonlóan az az évi esztergomi zsinaton kelt (*Datum Strigonii in sancta synodo in festo beati Adalberti martyris et pontificis, anno dominicae incarnationis millesimo quadringentesimo tricesimo quarto*).⁴⁶ 1436-ban az engedélyt nem a vikárius, hanem az érsek adta ki, és már az év március 25-én, mivel tudomására jutott, hogy a brassói dékán az az évi Szent Adalbert napi esztergomi zsinaton különböző, nem részletezett zavaros viszonyok miatt nem tud megjelenni. Engedélye az az évi zsinattól, a következőig szólt.⁴⁷ Egy ordináriusi jogkörátengedő engedélyt 1452-ben szintén nem a vikárius, hanem maga Dénes esztergomi érsek adott ki a dékán számára április 24-én (*Datum Strigonii in festo sancti Georgii martyris, anni domini millesimo quadringentesimo secundo*).⁴⁸ Ez összesen kilenc engedély (1394, 1412, 1420, 1422, 1428, 1430, 1434, 1436, 1452), kettő (1394, 1436) kivételével a kibocsátásuk szinte mindig gyanúsán egy bizonyos módon, a vikárius által, egy bizonyos időpont, április vége környékén történt. Természetesen ez önmagában véletlen is lehetne, de a források fennmaradásának esetlegessége miatt túlságosan gyanús, hogy szinte minden kibocsátás az éves esztergomi zsinat közvetlen időpontjára (Szent Adalbert napja) vagy annak bő kéthetes környékére esik, a kettő (1430, 1434) pedig *expressis verbis* a zsinaton datálódott. Ha pedig két engedély az éves zsinaton datálódott, akkor élhetünk a gyanúval, hogy ezt az éves engedélyt általában a vikárius adta ki egy évre a dékánnak, mégpedig a zsinat időpontja körül. Ebből az következhet, hogy azokra az évekre is helyezhetünk zsinatot, amikor az engedély szövegében a zsinat szó ugyan nem szerepel, de a kiadás dátumából az erősen valószínűsíthető.

Szentirmai Sándor az 1382 és 1526 közötti időszakból 14 zsinat említését gyűjtötte össze. Esztergomi egyházmegyei zsinatot feltételezett a következő évekre vagy azok környékére: 1382, 1390, 1393, 1400, 1418 előtt, 1422, 1446 után,

⁴⁴ UGDS IV. 403–404.

⁴⁵ Személyére, valamint indoklásul, hogy itt miért a vikáriushelyettes adta ki az oklevelet, lásd C. Tóth N.: Az esztergomi székes- és társaskáptalanok i. m. 257. és 257. 36. jegyz.

⁴⁶ UGDS IV. 520–521.

⁴⁷ UGDS IV. 596–597.

⁴⁸ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen V. 1438–1457. Hrsg. Gustav Gündisch. Wien 1975. (a továbbiakban: UGDS V.) 340–341.

1450, 1489, 1493, 1505, 1510, 1513, 1520.⁴⁹ A fentebb elmondottak értelmében ezekhez az évekhez teljesen bizonyosan hozzátehetjük az 1430-as, 1434-es és 1436-os évet, és feltételeesen a többi adatot is (1412, 1420, 1422, 1428, 1452).

További esztergomi zsinati említések összegyűjtése már nehezebb, mert az összes esztergomi vikáriusi és egyéb oklevél áttekintésére – nem csupán a brassói dékánóság esetén – jelen pillanatban nem vállalkozhatok, de egy-egy adattal véletlenszerűen és a szerencsének köszönhetően is gyorsan bővíthető a 15. századi említések száma. 1456. július 2-án kelt oklevelükben például Várkonyi Amadé fia Lénárt és társai, a várkonyi egyház kegyurai kérik Dénes esztergomi érsektől, hogy adjon új, megválasztani engedélyezett plébánosuk számára biztosító levelet, mert a régi, akinek gonoszságáról az éppen most elmúlt zsinatra (*ad sanctam synodum proxime praeteritam*) levelet küldtek, később el is szökött tőlük.⁵⁰ A történekből egyenesen következik, hogy 1456-ban az egyházmegye tartott zsinatot. Ez a példa egy újabb, a későbbiekben elvégzendő kutatási lehetőségre hívja fel a figyelmet. Az esztergomi szentszéki működésének vizsgálatához kapcsolódó szakirodalom azonosított a 15. században olyan időpontokat, bírósági határnapokat, amelyeken jóval gyakrabban történt szentszéki bírósági cselekmény, mint általában. Kiemelkedett a forrásanyagból Vízkereszt (január 6.), Szent György napja (április 24.), Szent Jakab napja (július 25.) és Szent Mihály napja (szeptember 29.), illetve ezek nyolcadai.⁵¹ Az esztergomi egyházmegye esetében ezek közül Szent György napja azért is kínálkozik, mert gyakorlatilag egybeesett az éves egyházmegyei zsinat időpontjával. A zsinaton eleve zajlottak a 15. században is szentszéki bírósági cselekmények, egyháziak közötti perek az az évre választott zsinati bírók előtt, ám ezek befejezése a zsinat elmúltával már a vikárius által vezetett bíróságra maradt.⁵² Mivel az éves zsinaton számos pert elindíthattak, emellett pedig a vele szinte teljesen egybeeső Szent György nyolcada is fontos bírósági határnap volt, minden bizonnyal egy-két hónappal későbbi, a per további szakaszaihoz kapcsolódó szentszéki bírósági ügyintézéshez kapcsolódó oklevelek, ha nem is tömegesen, de említést fognak tenni egy-egy olyan perről vagy eseményről, amelyet az az évi zsinaton kezdtek el. Sorjáznak is az ilyen adatok az egyházmegye későbbi formuláriumában: egy minta említi

⁴⁹ *Szentirmai, A.*: Die ungarische Diözesansynode i. m. 290–292.

⁵⁰ DL 48649, idézi: *Bónis György*: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírászkodás történetéhez a középkori Magyarországon. Szerk. Balogh Elemér. Bp. 1997. 341. (2831. sz.).

⁵¹ *C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor*: A pozsonyi prépost és káptalan vizsálya (1421–1425). A szentszéki bírászkodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején. Bp. 2014. 85–88.

⁵² A zsinatra választott zsinati bírók megbízatása csak az a zsinat utolsó napjáig tartott forrásaink szerint: *Erdő P. – Szovák K. – Tusor P.*: Formularium ecclesiae Strigoniensis i. m. 558.

András plébánost, akit a zsinaton vádoltak meg konkubinátussal (*Andreas plebanus [...] in sinodo sancta pridem in hac ecclesia Strigoniensi celebrata accusatus fuit de vicio concubinatus*),⁵³ egy másik minta az ugyanilyen bűnnel szintén a zsinaton vádolt István plébánosról tesz említést (*Accusatus fuit in sancta sinodo iste dominus Stephanus plebanus de .t., quod esset concubinarius*).⁵⁴ Ezekben az esetekben természetesen az említéseket a forrás jellege miatt – a mintákat nem datálták évre pontosan, éves keletre bizonyos esetekben következtethetünk ugyan, más esetekben azonban csak évkörre – nem köthetjük évhez.

Rendelkezünk továbbá olyan forrásokkal, amelyekben az ott talált adat ugyan egyértelműen értelmezhető egyházmegyei zsinat említéseként is, évhez sajnos szintén nem köthető pontosan. Ilyen az esztergomi zsinati könyv Kr változatának (részletesebben lásd később) egy határozata, amelyet Hohenlohe György passauai püspök, érseki adminisztrátor adott ki. Ha feltételezzük, hogy a határozatot egy zsinat alkalmával csatolta a meglévő esztergomi zsinati könyvhöz, akkor adminisztrátorsága alatt (1421–1423)⁵⁵ legalább egy megtartott zsinattal (1421? 1422? 1423?) számolnunk kell. Ugyanilyen forrás Zsigmond király 1408. február 10-én kelt, Kanizsai János esztergomi érsekhez intézett oklevele. Kanizsait a szepesi klérus panaszolta be, hogy őket a régi szokás ellenére, egészen a plébánosokig bezárólag megjeleni kényszeríti zsinatán, és jelentős összegű *subsídium caritativumot* is kér tőlük.⁵⁶ Ebben az esetben is minden kétséget kizáróan számolhatunk egy nagyon konkrét eseménnyel, amikor az érsek a zsinati meghívót a szepesi plébánosoknak is kiküldte, így emögött egy friss sérelem állhatott, de a zsinatnak az említését mégsem tudjuk egy adott évhez kötni, bár feltételezhetjük, hogy leginkább 1407-ben történhetett.

A fent leírtakat tehát most így összegezzük az esztergomi egyházmegye késő középkori egyházmegyei zsinatainak említéseivel: a vizsgált 145 évre Szentirmai 14 biztos adatához (1382, 1390, 1393, 1400, 1418 előtt, 1422, 1446 után, 1450, 1489, 1493, 1505, 1510, 1513, 1520) hozzáadhatunk még 4 biztos és évhez köthető adatot (1430, 1434, 1436, 1456), két biztos, de pontosan évhez nem köthető adatot (c. 1407, 1421–1423 között), valamint 5 nem tökéletesen bizonyítható, de analógiák alapján valószínűsíthető adatot (1412, 1420, 1422, 1428, 1452). Ez így már 20 (25) 13% (17%) adat a

⁵³ Uo. 78.

⁵⁴ Uo. 106.

⁵⁵ *C. Tóth Norbert*: Az esztergomi érseki szék üresedése 1418–1423 között. *Századok* 137. (2003) 889., 896.

⁵⁶ Zsigmondkori Oklevéltár II. (1400–1410). Második rész (1407–1410). Összeáll. Mályusz Elemér. Bp. 1958. 109. (5933. sz.)

szálas okleveles forrásanyag feldolgozása nélkül. Az említések azonban a 145 éven belül nagyon csalókan szóródnak, arra intve, hogy pusztán matematikai adatokból ne próbáljunk középkor-történetet írni. A 25 egyházmegyei zsinat említéséből ugyanis 17 az 1382 és 1450 közötti időszakra, 8 pedig az 1450 és 1526 közötti időszakra vonatkozik. Ennek nyomán – tévesen – azt is felvehetnénk, hogy a 15. század első felében nagyobb esélye volt a rendszeres zsinattartásnak, mint a század második felében. Az adatok azonban talán csak azt mutatják, mennyire esetleges a forrásfennmaradás, illetve a forrásfeltárás állapota, hiszen az egyházmegye 16. század eleji formuláriumában olyan oklevélminták is sorakoznak, amelyek szerint akkor már minden plébánosának meg kellett jelennie – a korszakban minden bizonnyal évente megtartott – zsinaton.⁵⁷ Máskülönbén mi szükség lett volna a mintegy levezénylési forgatókönyvként szolgáló, a zsinaton előkerülő minden egyes oklevéltípushoz mintául szolgáló, ránk maradt 16. század eleji esztergomi szövegre, az úgynevezett *processus synodalisra*?⁵⁸ Emellett a század első felére vonatkozó zsinat említésekkel kapcsolatos adatszám növeléséből és növelhetőségéből az következik, hogy az esztergomi egyházmegyében, ha minden egyes évben nem tartottak is zsinatot, de az erről szóló kánoni előírást ismerték, a minél gyakoribb megtartására pedig az 1382 és 1526 közötti időszakban erősen törekedtek is, ez igen jól adatolható.

Még egyszer a késő középkori esztergomi zsinati könyv forrásairól

Az esztergomi egyházmegye késő középkori szinodális szövegének változatai évszázadok óta az egyháztörténeti kutatások előterében állnak. A szöveggel kapcsolatos, főként Erdő Péter kutatásain alapuló állítások – tudniillik, hogy a zsinati szöveg első változata (1382) egyházmegyei, nem pedig tartományi gyűléshez kapcsolódik, a plébániai papság számára készült, a püspök a kész szöveget a zsinaton kihirdette, nem pedig megvitatta a papsággal; a szöveg szinodális könyvnek tekinthető, külföldi forrásokkal rendelkezik, több változata van, és az első változatra épül a többi – teljes mértékben elfogadottak és

⁵⁷ A 16. század elején minden egyes plébánosnak az egyházmegyéből igazolnia kellett, hogy miért volt távol a zsinatról. Az ezzel kapcsolatos oklevélmintákat lásd Erdő P. – Szovák K. – Tusor P.: *Formularium ecclesiae Strigoniensis* i. m. 563–566.

⁵⁸ *Processus Synodalis* néven azt a forrást emlegetem, amely az esztergomi egyházmegye Bakócz Tamás érseke idejéről származó zsinattartással összefüggő oklevélmintáit tartalmazza. Jelen írásomban nincs mód a forrás részletesebb leírására, szövegét lásd DF 249062.

a további kutatás kiindulópontjai lettek.⁵⁹ A zsinati könyv legfontosabb forrásaként a legutóbbi időkg Nanker krakkói püspök 1320-as zsinati határozatait, tehát lengyel forrásokat tartottunk számon, szintén Erdő Péter kutatásai alapján.⁶⁰

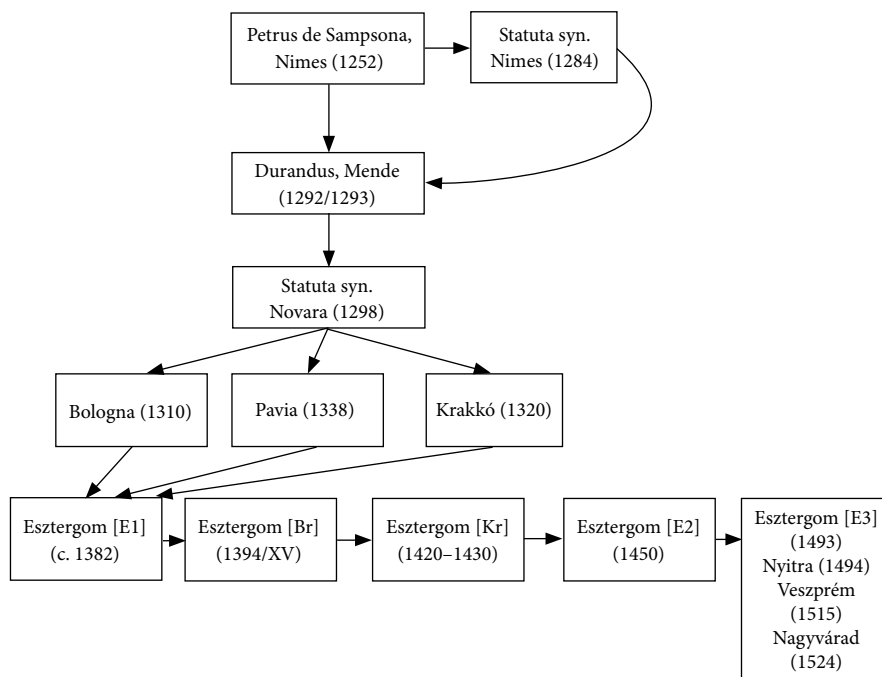
Kutatásaim során az esztergomi zsinati könyv további nyugati mintáira bukkantam. Forrásként való azonosításuk által vált világossá, hogy a krakkói-val közös esztergomi zsinati határozatok összesen három másik egyházmegye zsinati könyvében is szerepelnek: a Durandus által 1292/1293-ban a mendei, Papiniano Della Rovere által 1298-ban a novarai, valamint Giovanni Fulsoni által 1338-ban a paviai egyházmegye számára kiadott zsinati határozatokban. A zsinati szöveghagyomány kiindulópontjának a Durandus-féle mendei határozatokat tekintettem.⁶¹ Egy további forrással sikerült bővíteni azoknak a zsinati könyveknek a számát, amelyek Durandus mendei határozataiból erednek és szolgálhattak az esztergomi zsinati könyv forrásaiként is. Ezek a bolognai egyházmegye 1310-es zsinati határozatai (részletesebben lásd később), így jelen pillanatban a forrásláncot, amely az esztergomi zsinati könyv első szövegének (c. 1382) alapjául szolgálhatott, az alábbi módon azonosítom:⁶²

⁵⁹ Erdő Péter: Az esztergomi egyházmegyei szinodális könyv és távolabbi nyugati forrása. In: Egyházzongor a középkori Magyarországon. Szerk. Uő. Bp. 2001. 25–40.

⁶⁰ Uő: Az esztergomi szinodális könyv (1382) lengyel forrásai. Magyar Könyvszemle 113. (1997) 1–15.

⁶¹ Somogyi Sz.: Az esztergomi szinodális könyvről i. m. 1–17.

⁶² Az ábra csúcán lévő nagy hatású, Petrus Sampsona-féle 1252-es zsinati határozatokat Erdő Péter is az esztergomi zsinati könyv forrásaiként jelölte meg: Erdő P.: Az esztergomi egyházmegyei i. m. 32., szövegkiadása: Odette Pontal: Les statuts de 1230 à 1260. (Les statuts synodaux français du XIIIe siècle 2). Paris 1983. A Sampsona-féle határozatok európai hatásáról lásd Uő: Quelques remarques sur l'oeuvre canonique de Pierre de Sampson. Annuaire Historiae Conciliorum. 7. (1976) 126–142. A Sampsona-féle határozatok szöveges hatása a nîmes-i egyházmegye 1284-es zsinati határozataira, valamint szöveges hatása a Durandus-féle általam kiindulópontnak tekintett szövegre a szövegkiadásokon ellenőrizhető. Az ábrán látható határozatok mérvadó szövegkiadásai a következők: Nîmes 1284: J. D. Mansi: Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio [...] (Tom. 24.), Venetiis, MDCCCLXXX, col. 522–566.; Mende 1292/1293: Joseph Berthelé – Joseph-Pierre-Marcellin Valmary: Instructions et constitutions de Guillaume Durand le Spéculateur publiées d'après le manuscrit de Cessenon. Montpellier 1900. 9–94.; Novara 1298: Giuseppe Briacca: Briacca, Gli statuti sinodali novaresi di Papiniano Della Rovere (v. 1298). Milano 1971. 169–214.; Bologna 1310: Leandro Novelli: Costituzioni della Chiesa bolognese emanate nel Sinodo diocesano del 1310 al tempo del vescovo Uberto. Studia Gratiana 8. (1952) 450–552.; Pavia 1338: Johannes Bosisius: Concilia Papiensia constitutiones synodales et decreta dioeclesana antehac separatim edita nunc in unum corpus collecta. Papiæ 1852. 176–197.; Krakkó 1320: Udalricus Heyzmann: Statuta synodalia episcoporum Cracoviensium XIV et XV saeculi e codicibus manu scriptis typis mandata additis statutis Vielunii et Calissii a. 1420 conditis. Cracoviae 1875. 4–12. (A szövegkiadások egy részéhez való hozzájutást az Osztrák Magyar Akció Alapítvány bécsi ösztöndíja tette lehetővé számomra.) Az esztergomi szövegváltozatok szövegkiadásairól lásd később.

A szövegegyezés a mendei, novarai, bolognai, paviai, krakkói és esztergomi érintett zsinati határozatok⁶³ között szinte teljesnek tekinthető. Az egyezés az esztergomi zsinati szöveg szentségekről és azok kiszolgáltatásáról szóló, mintegy első 9 fejezetét érinti, ez az esztergomi szinodális könyv Demeter-kori első ismert változata (c. 1382) szövegének a bő kétharmada.⁶⁴ A zsinati könyv Br változatának a közös szövegrészekben a teljes filológiai kollációt elvégeztem, megfigyeléseim a következők: Durandus 13. század végi, kánonjogi veretű mendei határozatait az európai egyházmegyék különböző módon vették át. Ennek oka minden bizonnyal a praktikum volt, a terjedős mendei határozatokat már 1298-ban valamelyest rövidítették a novarai egyházmegyében, a többi egyházmegye (Bologna, Pavia, Krakkó, Esztergom) már ezt a rövidített változatot használta fel. A fejezet-, szöveg- és mondatkihagyások, „szövegcsonkolások” és szövegromlások, szóhasználati variánsok alapján az esztergomi zsinati határozatok latin szövege az általam itáliai szövegcsoporthoz (Novara, Bologna, Pavia) elnevezett határozatok kései verzióihoz (Bologna, Pavia) áll közel, valamelyest közelebb is, mint a krakkói

⁶³ *Somogyi Sz.*: Az esztergomi i. m. 8–9.

⁶⁴ A Batthyány-féle szövegkiadás érintett szövegrésze: *Batthyány, I.*: *Leges ecclesiasticae* III. i. m. 260–274. (A teljes szöveg: 260–279.)

változathoz, ugyanakkor ez a pusztai filológiai vizsgálat a közvetlen krakkói átvételt egyértelműen nem tudja kizárni. Tudvalévő, hogy a késő középkori európai zsinati határozatok egy jelentős részének még ma sem létezik kiadása: Durandus szövegének hatása világosan kimutatható Európában, a szövegátvételt illetően is jól igazolható egy nyugat-keleti irány, ugyanakkor a hagyományozási sort újabb szövegek előkerülése vagy publikálása bármikor felboríthatja, de a jelenleg ismert szövegváltozatok filológiai kollációja alapján az esztergomi zsinati szövegátvétele leginkább az (észak)-itáliai régió felől történhetett. Ezt a filológiai megfontolás mellett más érv is támogatja. Az esztergomi zsinati szöveg első változata 60–70%-ának megvolt a forrása, a további szövegrész eredete azonban homályban maradt, egyetemben a *Sicut doctor summus* prológussal, mostanra azonban világossá vált, hogy a fennmaradó szövegrész a bolognai egyházmegye 1310-es zsinati könyvéből származhat. Ugyanakkor tény, hogy míg a Durandus-féle szöveget szinte szóról szóra vette át az esztergomi egyházmegye, ezeket a határozatokat már nagyon-nagyon erősen csonkolta, és nem is követte a bolognai határozatok sorrendjét, csak szemezgetett belőlük.⁶⁵ E forrásazonosítás után az világossá vált, hogy míg az esztergomi egyházmegye alapszövegének 60-70%-a eredhetne térben és időben több helyről (Bologna, Pavia, Krakko), a szöveg 90%-ának lehet a forrása „egyedül” csak a bolognai egyházmegye szövege is, hiszen az érintett közös részek sem a krakkói, sem a paviai zsinati határozatokban nem szerepelnek.

A fenti filológiai eredményekből levonhatók bizonyos történeti következtetések is, de ezek jelen pillanatban nem bizonyíthatók teljesen, inkább csak munkahipotézisek. Az esztergomi határozatokkal foglalkozó korábbi irodalomnak szintén igen széles körben elterjedt állítása, hogy bár a forrás szövegét először 1382-ből (pontosabban az 1382 körüli időből) ismerjük, nincs okunk azt feltételezni, hogy ne lett volna korábbi esztergomi egyházmegyei verzió.⁶⁶ A forrásazonosítások alapján a határozatok alapjául szolgáló szöveg már 1310-re készen állt. A filológiai kolláció (észak)-olasz átvételt feltételez. A mendei egyházmegye szövegének más egyházmegyékben való átvételénél ilyen időrendi sorral rendelkezünk: 1298, 1310, 1320, 1338, 1382. Az utolsó, a magyar adat ebből a sorból felfelé igen „kilóg”. A fentiekből az következik, hogy nem elképzelhetetlen: a zsinati szöveg akár már a 14. század első harmadában vagy a század közepén megérkezett Esztergomba, azaz akár egy fél évszázaddal korábban is használhatták már esztergomi zsinati szöveggé annak ellenére, hogy először 1382-ben hallunk róla. Ezt megerősíteni vagy cáfolni azonban csak további, a tárgyhoz kapcsolódó

⁶⁵ Az érintett esztergomi határozatok: *Batthyány, I.*: *Leges ecclesiasticae* III. i. m. 274–279., a bolognai szöveg kiadásában: *Novelli, L.*: *Costituzioni* i. m. 15–18., 24–27, 48., 63., 65., 67. cap.: 499–500., 501., 504., 505., 506., 507., 517–518., 529., 530–531., 537–538.

⁶⁶ *Solymosi L.*: *Az esztergomi* i. m. 89.

elsődleges vagy másodlagos források előkerülése után lehet. Pusztán találgatás az is, ha olyan egyházi személyt próbálunk keresni, aki kapcsolatba hozható a fent vázolt filológiai paraméterekkel (Észak-Itália, 14. század első harmadának vége), de tény, hogy például az 1316-ban a bolognai egyetemen jelentős tisztséget betöltő Dörögdi Miklós, akit röviddel hazatérése után (1329) esztergomi érsekké választottak,⁶⁷ akár láthatta is a bolognai egyházmegye zsinati határozatait, és esetleg el is hozhatta őket magával hazájába.

A késő középkori esztergomi zsinati könyv változatairól

Az előző fejezetben elmondottak értelmében az esztergomi egyházmegye késő középkori zsinati könyvének első változata (E1 c. 1382) szinte teljes egészében az egyetemes kánonjog (Durandus) lenyomatát hordozza magán, partikuláris, azaz Esztergomban megalkotott szövegelemei alig vannak. Emiatt érdemes a zsinati könyv különböző változataira koncentrálni, amelyek további határozatokkal bővítették az első ismert változatot, ezek alapján vizsgálható a szinodális könyv felépülése és a szövegfelépülés időrendisége. Az összehasonlítás alapja jelen tanulmányban a szöveg négy különböző redakciója lesz, az ötödik, kései, 1493-as változatot most mellőzöm. A négy redakcióból kettőnek (E1, E2) létezik kiadása, a másik kettő (Br, Kr) esetében a kódexek szövegét használtam fel.⁶⁸

A legkorábbi ismert redakció az E1 változat,⁶⁹ egy kódexből származik, amely ma az Egyetemi Könyvtárban található. Az őrzőkódex, a *Cod. Lat. 73.* vegyes

⁶⁷ C. Tóth N.: Az esztergomi székes- és társaskáptalanok i. m. 95., *Andreas Veres*: Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium 1221–1864. (Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864). Bp. 1941. 19–20.; *Havaszi Szabó Péter – Kelényi Borbála*: Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban 1100–1526. Bp. 2019. 125.

⁶⁸ Ezúton szeretném megköszönni Solymosi Lászlónak, hogy az egyik redakció (Kr) kéziratáról készült másolatokat rendelkezésemre bocsátotta.

⁶⁹ Szövegkiadása: *Baththyány, I.*: *Leges ecclesiasticae* III. i. m. 260–279. A rá vonatkozó irodalom: *Cson-tosi János*: Aranyasi Gellértfi János codex 1462–1473-ból. Magyar Könyvszemle 4. (1879) 69–83.; *Szentirmai, A.*: Die ungarische Diözesansynode i. m. 266–292.; *Adriányi, G.*: Die ungarischen Synoden i. m. 69–83.; *Erdő Péter*: A részleges egyházjog forrásszövegei a Magyarországon őrzött középkori kódexekben. Magyar Könyvszemle 108. (1992) 301–312.; *Új*: Az esztergomi szinodális könyv. Magyar Könyvszemle 109. (1993) 263–278.; *Solymosi László*: Az 1515. évi veszprémi zsinat és a vallásos élet. In: Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században. Szerk. V. Fodor Zsuzsa. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 6.) Veszprém 1996. 59–79., különösen: 63.; *Erdő Péter*: Az esztergomi szinodális könyv (1382) lengyel forrásai. Magyar Könyvszemle 113. (1997) 1–15.; *Solymosi László*: Az esztergomi egyházmegye legrégebbi ünneplajstroma. Szent Adalbert, Szórád-András és Benedek tisztelete az erdélyi szászoknál. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter – Rihmer Zoltán – Thoroczky Gábor. Bp. 1998. 88–95.; *Jaczkó Sándor*: A késő középkori hazai zsinati határozatok ünneplistái. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére II.* Szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Bp.–Debrecen 2014. 223–234.; *Somogyi Sz.*: Az esztergomi szinodális i. m. 1.

teológiai tartalmú (*Miscellanea theologica*). A könyvtári kódexleírások datálása szerint a 15. század második feléből (XV/2, [1462–1473]) való.⁷⁰ Korábbi kiváló kutatója és leírója, Csontos János nyomán a kutatás „Aranyasi Gellértfi János kódexeként” tartja számon. Aranyasi Gellértfi János, a század második felében tevékenykedő szepességi pap azonban minden bizonnyal csak az egyik másolója volt a benne található szövegeknek, és a tartalom több kéztől származik. Csontos az esztergomi szinodális könyv itt található változatát egy korabeli szepesi másolóhoz köti, nem magához Aranyasihoz.⁷¹ A kézirat különlegessége, hogy az E1 szövegváltozat mellett itt maradtak fenn az 1460-ban Lőcsén, Stock János szepesi prépost által celebrált préposti zsinat határozatai is. A két szöveg, egy apró kánonjogi alapú, a házasság akadályait bemutató ábra közbeszúrásával, egymás után következik, bár nem abban a sorrendben, mint várnánk, hanem éppen fordítva. Az 1460-as lőcsei zsinat határozatait követi az E1 redakció. Erdő Péter figyelt fel rá, hogy az itteni esztergomi zsinati határozatokat a kibocsátó a szepesi egyházra kívánta alkalmazni, ennek bizonyítéka az egyik határozat egy apró szövegbetoldása (*Hanc etiam constitutionem salubrem ad formam volumus extendi ad iurisdictionem nostrae Scepusiensis et ad omnes in eadem clericos*).⁷² Elméletének helyességét az is bizonyítja, hogy a kéziratban található másik esztergomi „eredetű” könyv, egy esztergomi ordináriuskönyv (kódexbeli címe szerint *Rubrica Strigoniensis*) szintén olyan szövegnek tűnik, amelyet a szepesi egyházra alkalmaztak a bejegyzők.⁷³ Az E1 szövegváltozat élén álló zsinati oklevélben szereplő esztergomi érsek Demeter (*Demetricius Dei et apostolice sedis gracia archiepiscopus Strigoniensis*). A szöveg hagyományos, 1382-es datálása Péterffy Károly 18. századi,⁷⁴ Szvorényi Mihály 19. század eleji leírásaira és Batthyány Ignác 19. századi szövegkiadására megy vissza. Ennek alapja minden bizonnyal az volt, hogy Demeter érseksége idején ebből az évből maradt fenn említése egyházmegyei zsinatnak.⁷⁵ Az 1382-ik évi datálást ezen ez egyetlen áttételes információ kivül semmi egyéb nem bizonyítja, ám a szövegnek más olyan kapaszkodópontja sincs, amely segítene a teljesen pontos datálásban.

Az E2 (1450) szövegváltozat kiadásai egy 1484-ben Velencében készült ősymotatványon alapulnak. Ennek a változatnak a zsinati oklevele Szécsi Dénes

⁷⁰ *Tóth Péter*: *Catalogus Codicum Latinorum Medii Aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*. Bp. 2008. 108–116.

⁷¹ *Csontos J.*: Aranyasi i. m. 72., 82.

⁷² *Erdő P.*: Az esztergomi egyházmegyei i. m. 29.

⁷³ *Josephus Dankó*: *Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae*. Budapestini 1893. 484.

⁷⁴ *Péterffy K.*: *Sacra concilia* i. m. 172–174.; *Szvorényi, M.*: *Synopsis Critico-Historica decretorum synodaliū pro ecclesia Hungaro-Catholica editorum*. Vespriū 1807. 153–156.; *Batthyány, I.*: *Leges ecclesiasticae III.* i. m. 260.

⁷⁵ *Szentirmai, A.*: *Die ungarische Diözesansynode* i. m. 290.

érsek nevét tartalmazza (*Ea propter nos Dyonisius miseratione divina sancte romane ecclesie titulariter sancti ciriaci in terminis presbiter cardinalis archiepiscopus Strigoniensis locique eiusdem Comes perpetuus [...]*).⁷⁶ A vizsgált négy változat közül ez a legpontosabban datálható (1450) szövegváltozat.

A kódexben található másik két szövegváltozatot az eddigi kutatás teoretikusan Kanizsai János esztergomi érsekségéhez kötötte.⁷⁷ Tehát a Br és a Kr szövegváltozatok a relatív kronológiai rendben az E1 után és az E2 előtt állnak. A Br változat őrzőkódexe a brassói dékánóság középkori Kézikönyve. A kódexet az akkori brassói dékán 1452-ben kezdte el vezetni. Annak a szövegredakciónak az élén egy olyan zsinati oklevél áll, amely Kanizsai János érsek nevét tartalmazza (*Eapropter nos Iohannes dei et apostolice sedis gratia archiepiscopus ecclesie Strigoniensis, gubernator perpetuus loci eiusdem auleque etc.*).⁷⁸ A kódex korából és Kanizsai János érsekségéből adódóan a Br változat datálása a munkahipotézis szintjén: 1394/XVmed.

A Kr szövegváltozat őrzőkódexe egy, a 15. század második feléből származó körmöcbányai kódex. A négy szövegváltozat közül ez az egyetlen olyan, amelynek az elején ugyan áll zsinati oklevél, az nem tartalmazza a kibocsátó érsek nevét, a nevet egy N. szigla helyettesíti (*Eapropter nos N. dei et apostolice sedis gratia archiepiscopus Strigoniensis etc.*).⁷⁹ A zsinati határozatokat a kódexben pápai oklevelek követik. Ezeknek a kiadója V. Márton pápa, és 1420 és 1425 közé datálhatók. A kódexben fennmaradt esztergomi szinodális könyv ugyanakkor tartalmaz egy határozatot, amelyben benne maradt a kiadó neve, aki nem más, mint Hohenlohe György passauai püspök, az esztergomi érsekség adminisztrátora, emiatt a Kr redakció datálásának munkahipotézise: c. 1420–1430(?).

Ezek a tények arra engednek következtetni, hogy a Br és a Kr redakció közül a relatív időrendben a Br megelőzi a Kr-t, a Br inkább Kanizsai János érsekségének elejéhez, közepéhez köthető, míg a Kr a szövegnek azt a változatát mutatja, amely Kanizsai János érsekségének végén, esetleg közvetlenül azt követően, Hohenlohe György esztergomi érseki adminisztrátorsága alatt állt fenn. A rendelkezésre álló adatok tehát az esztergomi zsinati könyvek alábbi időrendi sora mellett szólnak:

⁷⁶ Szövegkiadásai: *Josephus Dankó*: Constitutiones synodales almae ecclesiae Strigoniensis. Strigonii 1865. 1–32.; *Batthyány, I.*: Leges ecclesiasticae III. i. m. 466–491.

⁷⁷ *Solymosi L.*: Az esztergomi i. m. 92.: a Kr változat esetében ez valójában nem a teljes szövegre, csak a szöveg egy jelentős részére igaz. Solymosi László szerint a négy részből összeszerkesztett zsinati könyv első része egy N. szíglával megjelölt érsekhez, második és harmadik része Kanizsai Jánoshoz, negyedik része pedig Hohenlohe Györgyhez köthető. A Br redakció pedig bár szintén Kanizsai János-kori szerkesztésnek tűnik az élén álló zsinati oklevél tanúága szerint, azonban elképzelhető – mivel e redakció olyan zsinati könyvnek látszik (*liber synodalis*), amelybe több zsinat anyagát is összemásolták –, hogy tartalmaz más későbbi vagy éppen korábbi szövegrétegeket is.

⁷⁸ DF 286635 17r.

⁷⁹ Kr: Kremnica, Farská knižnica, Cx XVI (Summula iuris canonici), pag. 416–457.; *Sopko, J.*: Codices Latini medii aevi bibliothecarum Slovaciae. Matica Slovenská 1981. 198. No. 177.

E1, Br, Kr, E2. A változatoknak ezt az időrendiségét támasztja alá a filológiai vizsgálat is, amelyet a Br változat szövegkiadásának készítése közben végeztem el. A négy szöveg közül az úgynevezett „elválasztó hibáknál” a Br általában az E1 változathoz, a Kr pedig általában az E2-höz áll közel(ebb).

A négy változat mindegyike tartalmaz fejezetcímeket, rubrikákat, amelyek nem minden esetben egyeznek meg egymással teljesen. Az 1. táblázat ezeket tartalmazza, a zsinati határozatok azon pontjaitól kezdve, ahol már nem a Durandus-féle határozatok szövegváltozatait követik. A táblázatban előbb a rubrikák és szövegrészek összehasonlításának eredménye, utóbb az ezekből adódó konklúziók következnek.

1. táblázat Az esztergomi szinodális könyv változatainak tartalmi összehasonlítása⁸⁰

E1 (c. 1382)	E2 (1450)	Br (1394/XVmed)	Kr (c.1420–1430?)	Feltételezhető forrás
<i>De vestimentis clericorum deferendis, et quibus pannis et quo habitu clerici, et religiosi uti debeant, et qua poena puniantur</i>	<i>De habitu clericorum</i> (= E1=Br=Kr)	<i>De vita et honestate clericorum</i> (=E1=E2=Kr)	<i>Quibus vestibus et pannis et quo habitu clerici et religiosi uti debeant, aut qua pena puniuntur contrafacientes</i> (=E1=E2=Br)	Bologna 1310 [<i>De habitu et honestate clericorum; Ut circa habitum</i> cap. 15–16.]
<i>De clericis concubinariis, qua poena sunt puniendi, et quales debent habere mulieres in domibus eorum</i>	<i>De clericis concubinariis</i> (=E1=Br=Kr) <i>Additio de concubinariis</i> (=Kr)	<i>De continentia clericali sequitur</i> (=E1=E2=Kr)	<i>De clericis concubinariis et qua poena sunt puniendi, et quales mulieres in domo possint habere</i> (=E1=E2=Br) <i>Additio ad constitutiones de concubinariis</i> (=E2)	Bologna 1310 [<i>De continentia clericorum etc.</i> cap. 17.]
			<i>Contra abbates sancti Benedicti recipientes monachus alterius ordinis monasterii sine literis abbatis vel prioris eiusdem</i> (=E2)	
			<i>Item quicumque habeat ecclesiam que careat calice</i> (Pár soros máshonnan eddig ismeretlen szöveg-többllet.)	

⁸⁰ A bolognai határozatok táblázatban hivatkozott részeinek latin szövegét lásd: *Novelli, L.*: *Costituzioni* i. m. 15–18., 24–27, 48., 63., 65., 67. cap.: 499–500., 501., 504., 505., 506., 507., 517–518., 529., 530–531., 537–538.

E1 (c. 1382)	E2 (1450)	Br (1394/XVmed)	Kr (c.1420–1430?)	Feltételezhető forrás
<i>Quod clerici in domibus eorum tabernent, nec mercimoniis laicilibus se imisceant</i>	<i>Quod clerici in domibus eorum vinum non tabernent</i> (=E1=Br=Kr)	<i>Ne persone ecclesiastice secularia negocia exerceant</i> (=E1=E2=Kr)	<i>Nota qui clerici vinum in domibus eorum non tabernant, nec officiorum laycorum recipiant, laycilibus mercimoniis se non imisceant</i> (=E1=E2=Br)	Bologna 1310 [<i>Ne clerici se imisceant</i> cap. 18.]
<i>Qualiter, et qua hora missa, et alia divina officia debeant celebrari, et quibus indumentis uti debeant</i>	<i>De hora missarum</i> (=E1=Br=Kr)	<i>Nota alia clericis necessaria</i> (=E1 Qualiter...=E2=Kr)	<i>Qualiter et qua hora missa et alia officia divina debeant celebrari</i> (E1=E2=Br)	Bologna 1310 [<i>De divinis officiis celebrandis</i> cap. 24. részben]
<i>De promovendis ad sacros ordines, et qua poena puniantur praesentati, et praesentantes contra formam hujus constitutionis facientes</i>	<i>Quales sunt promovendi ad ordines</i> (=E1=Br=Kr)	(=E1 <i>De promovendis</i> = E2=Kr)	<i>Quales sunt promovendi ad ordines, et qua poena puniantur presentati et presentantes contra formam</i> (E1=E2=Br)	
<i>De usurpantibus bona ecclesiae iura, et jurisdictionis bona, de poenis eorumdem et tributarium</i>	<i>De usurpantibus iura</i> (=E1=Br=Kr)	<i>Nota alia statuta</i> (=E1 <i>De usurpantibus</i> =E2=Kr)	<i>De usurpantibus iura et iurisdicciones, bona mobilia et immobilia ad dominum archiepiscopum, capitulum vel ecclesias, vel hospitalia pertinentia</i> (=E1=E2=Br)	Bologna 1310 [<i>De invasoribus et occupatoribus rerum ecclesiasticarum</i> cap. 48.]
<i>De poena non confirmatorum in beneficiis capitulum</i>	<i>De poena non confirmatorum</i> (=E1=Br=Kr)	(=E1 <i>De poena</i> = E2=Kr)	<i>De poena non confirmatorum in beneficiis</i> (=E1=E2=Br)	
<i>De poenis non residentium in beneficiis capitulum</i>	<i>De poenis non residentium in beneficiis</i> (=E1=Br=Kr) <i>Contra absentes</i> (Br=K)	(=E1 <i>De poenis non...</i> =E2=K) (=E2 <i>Contra absentes</i> =Kr)	<i>De poena non confirmatorum in beneficiis</i> (E1=E2=Br) <i>Contra absentes ut iam sequitur</i> (E2=Br)	Bologna 1310 [<i>De residencia in ecclesiis facienda</i> , cap. 63.]
<i>Qualiter testamenta fieri debent in praesentia sacerdotis parochialis</i>	<i>Qualiter testamenta fiant</i> (=E1=Br=K)	(=E1 <i>Qualiter testamenta</i> = E2=Kr)	<i>Qualiter testamenta fiant in presencia sacerdotis parochialis, et de poenales impediens</i> (=E1=E2=Br)	Bologna 1310 [<i>Quod parochiales</i> cap. 65.]

E1 (c. 1382)	E2 (1450)	Br (1394/XVmed)	Kr (c.1420–1430?)	Feltételezhető forrás
<i>Quod relicta ad pias causas et male ablata intra sex menses executioni demandentur, executiones non facientes sunt excommunicati</i>	<i>De testamentis</i> (=E1=Br=Kr)	(=E1 <i>Quod relicta</i> =E2=Kr)	<i>Quod relicta ad pias causas et male ablata infra sex menses executioni mandentur</i> (=E1=E2=Br)	Bologna 1310 [<i>De legatis ad pias causas</i> cap. 67.)
<i>Sequitur a quibus et quomodo debent vitari interdicti et excommunicati</i>	<i>De excommunicatis visitandis</i> (=E1=Br=K)	(=E1 <i>Sequitur a quibus</i> =E2=Kr)	<i>Mandatum generale</i> (E1 <i>Sequitur a quibus</i> =E2=Br=Kr)	
		<i>Secuntur ammonitiones</i> (=E2 <i>Sequuntur</i> részben)		
		<i>Secuntur alie ammonitiones</i> <i>Item consequuntur breves informaciones seu ammoniciones</i> (Jelentős, máshonnan eddig ismeretlen szövegtöbbslet!)		
	<i>Sequuntur constitutiones aliae</i> (<i>Incip.: Dionisius Dei</i>) (=Br=Kr [más érsek nevével])	<i>Sequuntur nove constitutiones de sede Strigoniensi</i> (=E2 <i>Sequuntur constitutiones aliae</i> eleje) (=E2=Kr)	<i>Alia constitutio</i> (<i>Incip.: Iohannes Dei</i>) (=E2 [más érsek nevével] =Br)	
	<i>De religiosis</i> (<i>Dionisius miseratione... Pastoralis cura</i>) (=Br=Kr [más érsek nevével])	<i>De religiosis et questionariis sequitur</i> (=E2=Kr)	(<i>Iohannes miseratione... Pastoralis cura</i>) =E2 <i>De religiosis</i> [más érsek nevével] =Br)	kánonjogi szövegmag
	<i>De officio archidiaconorum</i> (=Br=Kr)	<i>Sequitur de officio archidiaconorum</i> (=E2=Kr)	<i>De officio archidiaconorum</i> (=E2=Br)	
	<i>De commessionibus</i> (=Br=Kr)	<i>De commessionibus</i> (=E2=Kr)	<i>De commessionibus</i> (=E2=Br)	kánonjogi szövegmag
	<i>De usurariis</i> (=Br=Kr)	<i>De usurariis</i> (=E2=Kr)	<i>De usurariis</i> (=E2=Br)	kánonjogi szövegmag
	<i>De usurpatoribus</i> (=Br=Kr)	<i>De usurpatoribus ecclesiarum</i> (=E2=Kr)	<i>De usurpatoribus ecclesiarum</i> (=E2=Br)	kánonjogi szövegmag

E1 (c. 1382)	E2 (1450)	Br (1394/XVmed)	Kr (c.1420–1430?)	Feltételezhető forrás
	<i>Contra abbates sancti Benedicti</i> (=Kr)	<i>Item alie constituciones</i> (A szövegtöbblletben hozott szöveg egy részének megismétlése.) (=Kr)	<i>(Propterea cum propter dilationem)</i> (=Br)	
			<i>(Item ultimo monemus)</i> Máshonnan ismeretlen pár soros szövegtöbbllet.	
	<i>De festivitibus colendis</i> (a K változathoz áll közel)	<i>Item alie constituciones</i> (A szövegtöbblletben hozott szöveg egy részének megismétlése.)		
			<i>Edita per dominum Pathavicensem ecclesie administratorem</i> Máshonnan ismeretlen határozat, néhány sor.	
		<i>(Sine titulo)</i> (Ünneplista) (Az ünneplista eltér az E2 és Kr változattól.)	<i>Item circa festivitates celebrandas</i> (az E2 változathoz áll közel)	
		<i>Casus episcopales</i> <i>Et isti infrascripti remittantur ad dominum archiepiscopum vel eius in spiritualibus vicarium pro solempni poenitentia</i> <i>Nota casus papales</i> (Rezervált esetek listája, eddig ismeretlen szövegtöbbllet!)		

Az 1. táblázat alapján megfigyelhető, hogy a határozatoknak két változatában fordul elő olyan rubrikacím, amely utal rá, hogy az adott szövegrész utólagos hozzáadás, hozzátoldás (*additio*) az eredeti szöveghez. Ilyenkor a szerkesztés módja nyilvánvalóan az volt, hogy egy újabb zsinaton a korábbi határozatot nem akarták megváltoztatni, de a benne foglaltakhoz újabb ismereteket, rendelkezést kívántak hozzáadni. Ilyen *additio* az ágyasokat tartó plébánosok ellen intézkedő határozathoz íródott (*Additio de concubinariis*). Ez a szövegtöbbllet a Kr és az E2

szövegváltozatban szerepel, az E1 és Br változatokból vagy hiányzik, vagy – ami valószínűbb – még nem szerepel bennük.

Egy határozat, a *Contra abbates sancti Benedicti* kezdetű, szintén csak a Kr és az E2 változatban található meg. A határozat tiltja a bencés apátoknak, hogy más (bencés) monostorok szerzeteseit saját kolostorukba a szerzetesek korábbi apátjainak írásos engedélye nélkül felvegyék. A szöveg kiadója mindkét változatban János érsekre – aki nyilvánvalóan Kanizsai János – mint elődjére utal (*Quoniam alias ut accepimus in synodo simili per quondam reverendissimum patrem dominum Johannem tunc archiepiscopum predecessorem nostrum inherendo concilio Constantiensi secundum formam iuris communis etc.*).⁸¹ Utal továbbá a konstanzi zsinatra (1414–1418) mint megtörtént eseményre. A határozat a két redakcióban nem ugyanazon a helyen szerepel. Az E2 változatnak szinte a legvégén áll, a Kr változatban viszont olyan határozatok közé ékelődik, amelyek az E1 és Br változatokban is szerepelnek. A Kr változatban e határozatot egy másik olyan határozat követi, amelyet a többi szövegváltozat egyáltalán nem hoz, máshonnan ismeretlen, csak a körmöcbányai változatban maradt meg. E pár sor elrendeli, hogy az az egyház, amelynek nincs saját kelyhe, vagy szűkölködik szerkönyvekben, illetve más egyéb, szükséges dolgokban, értesítse erről írásban a határozat kibocsátóját, mégpedig úgy, hogy a „cédulára” felírja a kérdéses egyház nevét és a hiányt magát.

Az a szövegrész, azok a határozatok, amelyek mind a négy redakcióban szerepelnek „kiemelt cím”-mel, csak egyetlen változatban vannak további részekre tagoltan szerkesztve. A Br szövegváltozat a *De promovendis* kaput után a *De usurpantibus* előtt az alábbi „kiemelt cím”-et hozza: *Nota alia statuta*. E cím utalhat rá, hogy itt a határozatok szövegében van egy cezúra, de ezen apró megjegyzésen kívül, amely a többi három változatban nem is szerepel, semmi más nem utal erre, így az állítás semmi mással nem bizonyítható.

Két határozat között – *De poenis non residentium in beneficiis* és *Contra absentes* – az E1 változatban található egy apró értelmi zökkenés. Az első határozat azt rendeli el, hogy az egyházmegyében hat hónapon belül mindenki térjen vissza oda, ahol egyházi beneficiuma van, a továbbiakban pedig állandóan tartózkodjon ott, hacsak jogos oka nincs az ellenkezőjére. A másik határozat azt rendeli el, hogy beneficiuma helyén mindenki személyesen és ne helyettese útján tartózkodjék. E határozat minden korábbi, ellentétes értelmű engedélyt visszavon (*Insuper omnes dispensationes a nostris predecessoribus concessas super non residentibus quibuscumque in presenti synodo revocamus*).⁸² Bár ez a kitétel az E1 szövegváltozatban is szerepel, a *Contra absentes* határozat arra vonatkozó rendelkezése, hogy a személyes

⁸¹ Dankó, J.: *Constitutiones synodales* i. m. 30.

⁸² Uo.

beneficiumi egyházi jelenléteket ne helyettesek útján valósítsák meg az egyháziak, a Br, Kr és E2 szövegváltozatokban szerepel, de az E1 változattól hiányzik.

Azon két utolsó határozat közé, amelyek még mind a négy szövegváltozatban szerepelnek – tehát a végrendeletekről és a kiközösítettek kerüléséről szólók közé –, a Kr és az E2 változatban beékelődik egy olyan, az utolsó határozatra (*kiközösítettek kerülése*) vonatkozó cím (*Mandatum generale*), amely az E1 és Br változatokban vagy nem szerepel, vagy kikophatott onnan. Az E1 változatban ez után a még minden változatban közös határozat után az alábbi megjegyzés található: „*et sic est finis*”, ezen kívül semmi más nem utal arra, hogy egy bizonyos zsinatnak ez lett volna az utolsó rendelkezése.

Ez után a határozat után a Br redakcióban újra egy kiemelt cím következik, amely belső cezúra a szövegben: „*Secuntur alie ammonitiones. Item consequuntur breves informaciones, seu ammoniciones.*”⁸³ Ilyen nagy cezúrajelölő címetek a négy redakció közül jellemzően csak a Br változat tartalmaz, azonban sajnos ezeknek az értelmezése igen nehézkes. Ezek minden esetben valamiféle belső szövegtörést jelölhettek, de nem tudhatjuk, hogy különböző zsinatokon hozott határozatokat jelölnek, különböző forrásokra utalnak, vagy éppen ugyanazon érsek különböző időpontban megtartott zsinatainak kiadott rendeletekre vonatkoznak-e. Mindenesetre a Br szövegredakció többi szövegváltozathoz viszonyított többletei a szerkesztésnek erre a pontjára ékelődtek be, azaz azok közé a határozatok közé, amelyek minden változatban (az E1-ben is) szerepelnek, és azok közé, amelyeket az átszerkesztés, hozzátoldás eredményének tekinthetünk, és eddig azt a szövegrészt – mivel a Br és Kr változatokat nem vizsgáltuk részleteiben – csak az E2 változattól kezdve ismertük. A Br szövegváltozat többletének pozíciója tehát arra utal, hogy a „betoldás” későbbi, mint a Demeter-féle alapszöveg, de korábbi, mint az „új határozatok”. Ezekre a Br nem a megszokott *'alia'* (más, másik) jelzővel utal, hanem kimondottan az új jelentésű melléknevet használja (*Sequuntur nove constitutiones de sede Strigoniensi*). Ezekre a Kr és az E2 szerkesztés azonban már nem újként, hanem másként, másikként utal (Kr: *alia constitutio*, E2: *aliae constitutiones*). Ez a tény, azaz, hogy a további határozatok az E1 redakcióból hiányoznak, a Br-ben újként vannak megjelölve, ám a Kr-ban és E2-ben már nem, szintén a bevezetésben felvetett E1, Br, Kr, E2 relatív kronológiát erősíti a változatok között.

Az *alia constitutio* „kiemelt cím”-mel ellátott határozatok némelyike a Br változatban nem, ám a Kr és az E2 változatban tartalmaz esztergomi érsekneveket. A Kr változat két határozatában – ezek egyrészt a világi bíróságok beavatkozásáról az egyházi bírósághoz, másrészt a szerzetesek pasztorációjáról rendelkeznek – János

⁸³ Magyarra fordítva innentől kezdve „más intelmek”, „más rövid információk, avagy intelmek” következnek.

érsek neve szerepel, aki nyilvánvalóan Kanizsai Jánossal azonosítható. Ezekben a határozatokban az E2 redakció Dénes érsek nevét hozza, ami Szécsi Dénest jelzi. Ez bizonyítja a korábban is ismert gyakorlatot: az érsekek újra és újra megújították elődeik határozatait úgy, hogy a későbbi érsek a határozatban elődje nevét egyszerűen kicserélte a sajátjára. Ugyanakkor ez felhívja a figyelmet arra: egy név szereplése a határozatokban nem teljesen datálásértékű, csak azt tudjuk rögzíteni, hogy melyik érsek neve alatt szerepelt az adott határozat, azt nem tudjuk bizonyítani, valóban ő volt-e az első, aki az adott határozatot a szövegtesthez hozzáillesztette.

Azok a határozatok, amelyek mindegyik redakcióban elkülönítve szerepelnek a szöveg többi részétől, azaz bizonyosan a szövegnek egy későbbi rétegéhez tartoznak és együtt állnak, az alábbiak: az egyházi bíraskodás világi megzavarásának tilalmáról szóló határozat, valamint a *De religiosis*, *De officio archidiaconorum*, *De commensationibus*, *De usurariis*, *De usurpatoribus* címűek.⁸⁴ Az utolsó után áll még a Kr redakciónak az az egyetlen határozata, amelyet Hohenlohe György passauai püspök, esztergomi érseki adminisztrátor csatoltatott hozzá a zsinati könyvhöz. Ez a bírságokról szóló határozat csak és kizárólag ebben az egyetlen szövegváltozatban szerepel – a Br-ben még nem! –, az E2, bár későbbi, mint a Kr, nem hozza. Hasonló a helyzet a Br Kr-hez és E2-höz viszonyított hosszabb-rövidebb szövegtöbbleteivel is. Ezek jelentős részét sem a Kr, sem az E2 nem hozza. Ez a tény arra hívja fel a figyelmet, hogy minden bizonnyal jelentős vagy kevésbé jelentős mennyiségű egyházmegyei zsinati határozat nem maradt korunkra, egyszerűen elveszett, mert az esztergomi zsinati könyvbe nem épültek be szervesen, vagy lehettek olyan határozatok is, amelyek utóbb elveszítették hatályukat, ezért már nem újították meg őket a későbbi zsinatokon.

A négy redakció közül három végén található ünneplista. Az E1 változat ilyet még nem tartalmaz. A Br ünneplistája eltér a másik két változattól (Kr, E2), amelyek viszont egymáshoz igen közel állnak. A Br-rel szemben a Kr és E2 naptár alapú ünneplistát hoz. Az esztergomi egyházmegyén kívül az összes többi késő középkori zsinati határozat (Veszprém, Várad) ünneplistája utóbb ehhez a naptári ünneplistához áll a legközelebb. Mivel a Br-ben még egy másik változat szerepel, azt feltételezhetjük, hogy a naptári alapú ünneplistát a Br és Kr változat közötti időpontban állították össze, dolgozták ki, azaz Kanizsai János érsekségének második felében.⁸⁵

⁸⁴ Ezek a szerzetesek prédikálásának és gyóntatásának a módját, a főesperesi tevékenységet és vizitációk szabályozzák, az uzsora tiltását tartalmazzák, és az elkövetőivel szembeni eljárásról (például egyházi temetés tilalma) rendelkeznek, ahogyan többek között az egyházi beneficiumokat jogtalanul elfoglalókkal szemben is állást foglalnak.

⁸⁵ A zsinati könyvek ünneplistáival kapcsolatban részletesen lásd *Solymosi L.*: Az esztergomi egyházmegye i. m. 88–95.; *Jaczkó Sándor*: A késő-középkori hazai zsinati határozatok ünneplistái. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére* I. Szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Bp.–Debrecen. 2014. 223–234.: az ünneplajstromok olyan listák, amelyek azt rögzítik, hogy a

A fenti rövid megfigyelésekből az alábbi következtetéseket vonhatjuk le: az „új határozatok”-at (*novae constitutiones, alia constitutio*) eddig csak az E2 változatról ismertük. Ezek valójában már mind a Br, mind a Kr redakciókban szerepeltek, számos szövegében – főként a Kr változatban – benne maradt János érsek neve is. Ebből az következik, hogy a határozatok első igazi komoly átdolgozására, szövegrészek, határozatok hozzáillesztésére, Solymosi László feltételezésének megfelelően,⁸⁶ már Kanizsai János érseksége alatt sor került. Ezek a határozatok tehát nem Szécsi Dénes érseksége idején bukkannak fel először a szövegtörzsben, hanem már jóval korábban. E határozatok zsinati könyvhöz való hozzáillesztése, a jelenleg rendelkezésünkre álló információk és szövegállomány alapján ítélve, Kanizsai János alatt történt meg, mégpedig érseksége idejének inkább az első két harmadában, mintsem az utolsóban. Ez utóbbi állítást arra alapozom, hogy a határozatok már a Br változatban is szerepelnek, amelynek az élen álló zsinati oklevél inkább Kanizsai tevékenységének első, mintsem második feléhez kapcsolható.

Mivel az ágyasokat tartó plébánosokról szóló fejezethez írt *additio* a Br-ben még nem, csak a Kr és E2 változatokban szerepel, ez a szövegréteg vagy Kanizsai János érsekségének végéről vagy közvetlenül az érseksége utáni időszakból/évekből származhat.

Több, szinte kivétel nélkül az „új határozatok”-ban szereplő rendelkezés – ilyen az egyházi bírósági hatáskörrel intézkedő, a *De religiosis*, a *De officio archidiaconorum*, *De commensationibus*, *De usurariis*, *De usurpatoribus* is, valamint a valamivel későbbi szövegrétegből származó *Contra abbates* – szerkezete olyan, mint egy szépen megszerkesztett klasszikus középkori oklevél. Az oklevelek bizonyos formulás részei, az arena, a promulgatio, a dispositio és a clausula szinte mindegyikben megfigyelhető. Némelyik részletben mintha benne maradt volna az oklevél kiadójának intitulációja is. Ezek azok a tipikus részletek, ahol a szövegredekciók, a Kr és az E2 megőrizték a kibocsátó érsek nevéét, illetve ahol a szövegek cserélgették János és Dénes érsek neveit. Ebből következtetve tehát: elképzelhető, hogy ezeket a határozatokat a kibocsátó (először Kanizsai János) valójában *mandatum generale* formájában, tehát okleveles formában adta ki, majd ezeket utóbb betagozták a zsinati könyv szövegtestébe. Ha ez a feltételezés megállja a helyét, az elvileg azt jelenti, hogy a legnagyobb valószínűség szerint ezek azok a részletei a zsinati könyvnek, amelyek akár magyarországi megszövegezésűek is lehetnek. Megfigyelésemet és következtetésemet némiképpen árnyalja, hogy ezeknek a határozatoknak a mélyén

vasárnapokon kívül milyen ünnepek megtartása előírás a híveknek. E listák között egyházmegyéenként, illetve az egyház által kanonizált szentek körének bővülésével az időben előrefelé haladva minimális különbség lehet, ezek az apró különbségek segítik a szövegek datálását. A plébánosok számára elengedhetetlen az egyházmegye ünneplistájának ismerete, hiszen így tudják híveiket pontosan tájékoztatni, hogy mely napokon tilos például a munkavégzés stb.

⁸⁶ Solymosi L.: Az esztergomi i. m. 92

is találhatóak „kánonjogi szövegmagok”. A korábbi kutatás a *De commensationibus* rendelkezés mélyén a IV. lateráni zsinat szövegmagját azonosította.⁸⁷ Magam diszsertációm írása közben a *De religiosis et questionariis* fejezet mélyén a vienne-i zsinat (1311) *Clementinae* kánonjoggyűjteményből ismert határozatát, a *De usurariis* és a *De usurpatoribus ecclesiarum* fejezetekben pedig a Liber Sextus kánonjoggyűjteményből származó szövegelemeket azonosítottam.⁸⁸ Ez azonban nem mond el- lent teljes egészében annak, hogy e kánoni határozatok recepciója csak Kanizsai János érseksége alatt történt volna meg az esztergomi egyházmegyében az említett formában, részben magyarországi szövegezéssel. Kizárólag filológiai érveket nézve (szövegtömörtség, szóhasználat, szerkesztésmód) magam az „új határozatok” közül is csak egyetlen esetén következtetnék szinte minden kétséget magyarországi megfogalmazásra, ez pedig az egyházi bírósági hatáskörrel intézkedő rendelkezés.

Ha hihetnénk a Br redakció apró megjegyzésének – *Alia statuta* –, az azt jelen- tené, hogy a legkorábbi szövegredakció (E1) azon határozatai, amelyek már nem Durandustól való átvételek, hanem a Demeter-féle redakcióból ismerjük őket, nem egységesek. A cezúra közöttük körülbelül a határozatcsoport felénel húzódik. Az első csoportba a *De habitu*, *De continentia*, *Quod clerici non tabernent*, *Hora mis- sa*, *De promovendis* rubrikájú szövegek tartoznak. A másik csoport a *De usurpantibus bona*, *De poena non confirmatorum*, *De poena non residentium*, *Testamenta*, *Quod relicta ad pias* incipitű vagy rubrikájú szövegek. E két csoport között inkább a tartalomban van különbség. Az első csoportba olyan határozatok tartoznak, amelyek a papi életet szorosabban vett értelemben, a másodikban olyanok, amelyek tágabb értelemben érintik.⁸⁹ Megfigyelésem szerint szövegezésük és latinságuk közelebb áll a Durandustól átvett szövegekéhez, mint az „új határozatok” oklevélszerű szövege- zéséhez, így itt valószínűbb, hogy (eddig még) ismeretlen külföldi zsinati határo- zatok szolgáltak forrásul vagy mintául. Utóbb azonban kiderült, hogy az említett

⁸⁷ *Solymosi L.*: A veszprémi i. m. 87.

⁸⁸ A vonatkozó kánonjogi szöveghelyeket lásd *De commensationibus* fejezet: IV. Lat. conc. cap. 17. = (Liber Extra) X,3,41,9 (Friedberg II. 641–642.); *De horis debitis* fejezet: IV. Lat. conc. cap. 17. = (Liber Extra) X,3,41,9 (Friedberg II. 641–642.), *De usurariis* fejezet: (Liber Sextus) VI,5,5,1 (Friedberg II. 1081–1082.), IV. Lat. conc. = (Liber Extra) X,5,19,3 (Friedberg II. 811–812.); *De usurpatoribus* fejezet: (Liber Sextus) VI,1,6,5 (Friedberg II. 949–950. Friedberg II. = *Aemilius Friedberg*: Corpus iuris cano- nici. Editio Lipsiensis Secunda post Aemilii Ludovici Richter curas ad librorum manu scriptorum et editionis Romanae fidem recognovit ad adnotatione critica. Pars Secunda. Decretalium Collectiones. Graz 1959. A vienne-i zsinat magyarországi recepciótörténetére részletesebben lásd *Szovák Kornél*: Magyar *opinio* a ferences szegénységi vitában. In: *Peritia Linguarum. A Vienne-i Zsinat és a nyelvek oktatása*. Szerk. Maróth Miklós. Piliscsaba 2013. 197–212.

⁸⁹ Az első csoportba tartozó határozatok pl. a papok viseletét, a misézés szigorú rendjét szabályozzák, vagy az életmódjukkal kapcsolatos tilalmakat (kocsmázás) tartalmazzák. Ezek a papok mindennapi életét személyükben érintő ügyek. A másik csoportba tartozó határozatok egyedibb eseteket – egyházi javak elfoglalása, az megszerzett egyházi javadalomtól való folyamatos távollét tiltása – szabályoznak, valamint végrendeleti ügyekkel kapcsolatos határozatokat tartalmaznak.

határozatok jelentős része, bár nem szó szerinti átvétel formájában, mint a korábbiak, de a bolognai 1310-es zsinati határozatokból származnak. Ugyanakkor az a tény, hogy ezek a határozatok nem követik szorosan a bolognai szövegeket, azokból csak szemezgetnek (bár ahol teszik, ott filológiailag szó szerint), nem egymás utáni bolognai határozatokat vesznek át (az átvett szövegek a bolognai zsinati határozatok igen különböző pontjain szerepelnek [cap. 15–18., 24–27., 48. 63., 65., 67.]). Ráadásul az esztergomi szöveg egyik változata belső cezúrát jelöl közülük, ami két dologra is utalhat: az esztergomi egyházmegyében eredetileg is ismerték már azt a módot, ahogyan a bolognai határozatokból szemezgettek; illetve, hogy ezek a határozatok nemcsak a bolognai zsinati könyvben vagy nemcsak annak általunk ismert változatában szerepelnek, hanem eddig még ismeretlen, más egyéb zsinati könyvekben is.

A Br többi változathoz viszonyított jelentősebb szövegtöbblete a Demeter-féle redakció és az „új határozatok” közé ékelődik, ami arra utal, hogy szövegük beillesztése ezek elé datálható. Latinságuk valamelyest eltér mind a korábbi határozatoktól, mind az „újaktól”. Szerkesztésmódjuk, rövid és tömör rendelkezéseik, *item*-mel kezdődő, szinte már pontokba szedett határozataik szerkesztésben a késő középkori zsinati rendelkezésekhez állnak közel (Esztergom, Pécs),⁹⁰ míg itt-ott épp ezeknek a latinsága hasonlít legjobban a klasszikus kánonjog középkori normaszövegeire (*Liber Extra*, *Liber Sextus*, *Clementinae*). Addig is, amíg nincs szerencsénk esetleg a források tételes megtalálásával – bár sok helyen azonosítottam a szövegkiadásban a kánonjogi forrást –, ebből arra következtethetünk, hogy ezek közül egyesek akár magyarországi megfogalmazások is lehetnek, de alapjukként 13–14. századi kánonjogi normaszövegek szolgálnak, vagyis szintén kevésbé egyedi határozatok.

A Kanizsai János érseksége utáni időkből minden kétséget kizáró módon a redakcióknak két határozata származik. Az egyik, a Hohenlohe György által kiadott, Kr változatban fennmaradt a bírságokról. Ennek datálása könnyebb. A másik a *Contra abbates* incipitű. Korábban az látszott elképzelhetőnek, hogy ez a határozat Szécsi Dénes-kori, azonban az a tény, hogy már a Kr változatban is szerepel, csak azt a következtetést erősíti meg, hogy Kanizsai János utáni (valószínűleg Hohenlohe György- vagy Pálóci György-kori hozzáillesztés, és kevésbé valószínű – de nem kizárható –, hogy Szécsi Dénes-kori).

A forrásazonosítások, filológiai elemzések és megfigyelések alapján a késő középkori esztergomi zsinati könyv szövegrétegeit jelen pillanatban a 2. táblázatban szemléltethetem.

⁹⁰ Az esztergomi vikáriusi „ad walvas” (a zsinat alkalmával a székesegyház ajtajára kitűzött) rendelkezések szövegkiadása: *Erdő P. – Szovák K. – Tusor P.: Formularium ecclesiae Strigoniensis* i. m. 558–561. A pécsi vikáriusi rendelkezések Mihály doktor formuláskönyvében szerepelnek. Ez egyelőre kiadatlan. Mindkét formularium szövegéhez munkahelyemen (ELTE–PPKE Ókortudományi Kutatócsoport, ELKH BTK) Szovák Kornél jóvoltából fértem hozzá, amit ezúton is köszönök.

2. táblázat Az esztergomi szinodális könyv szövegrétegeinek lehetséges forrásai⁹¹

Incipit, vagy rubrika (egyszerűsített)	Mely redakciókban található?	Legkorábbi redakcióban való felbukkanása	Lehetséges datálása	Forrása	Megjegyzés
<i>Sicut doctor summus</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1310] \\ XIV/2, Demeter	B	különböző zsinati oklevelek (<i>Demetrius, Iohannes, N, Dyonisius</i>)
<i>Carissimi fratres</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292– 1293] \\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P	
<i>De baptismo</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292– 1293] \\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P, K	
<i>De confirmatione</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292– 1293] \\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P, K	
<i>De penitentia</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292– 1293] \\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P, K	
<i>De eucharistia</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292– 1293] \\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P, K	
<i>De extrema unctione</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292– 1293] \\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P, K	
<i>De ordine</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292– 1293] \\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P, K	
<i>De matrimonio</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292– 1293] \\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P, K	
<i>De custodia sacramentorum</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292– 1293] \\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P, K	

⁹¹ Megjegyzés a 2. táblázat negyedik oszlopához: Az egyes határozatok itt feltüntetett datálása nem „abszolút”. A szövegszerkesztés és hagyományozás fent részletesen bemutatott módja miatt csak az határozható meg, hogy az adott határozat mely időpont körül tűnik fel először Európában (ezt jelöltem [szögletes zárójelek között]), és kb. mikor az esztergomi szövegállományban. Ezeket a „munkahipotézis-datálásokat” akár egy újabb külföldi egyházmegye zsinati könyvének forrásként való azonosítása, akár az esztergomi zsinati könyv egy általunk eddig ismeretlen változatának felbukkanása bármikor felülírhatja. A táblázat ötödik oszlopában a rövidítéseket az alábbiak szerint használom: B=bolognai, M=mendei, N=novarai, P=paviai, K=krakkói zsinati könyv.

Incipit, vagy rubrika (egyszerűsített)	Mely redakciókban található?	Legkorábbi redakcióban való felbukkanása	Lehetséges datálása	Forrása	Megjegyzés
<i>De divinorum officiorum celebratione</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292–1293]\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P, K	
<i>De simonia vitanda</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292–1293]\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P, K	
<i>De sepulturis</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292–1293]\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P	
<i>De decimis</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292–1293]\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P	
<i>De ecclesiastica censura</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1292–1293]\ XIV/2, Demeter	M, N, B, P	
<i>De habitu clericorum</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1310]\ XIV/2, Demeter	B	(Demeter-kori cezúra előtti)
<i>De clericis concubinariis</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1310]\ XIV/2, Demeter	B	(Demeter-kori cezúra előtti)
<i>Additio de concubinariis</i>	Kr, E2	Kr	XV/1, Kanizsai ^{o?} , Hohenlohe?		utólagos beékelés az eredeti szövegtestbe
<i>Contra abbates</i>	Kr, E2	Kr	XV/1? XV-med?, post 1418		utólagos beékelés az eredeti szövegtestbe, E2-ben más pozícióban
<i>Item quicumque habeat ecclesiam, que careat calice</i>	Kr	Kr	XV/1?, post Kanizsai?		utólagos beékelés az eredeti szövegtestbe, csak egy redakcióból ismert határozat
<i>Quod clerici in domibus eorum non tabernent</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1310]\ XIV/2, Demeter	B	(Demeter-kori cezúra előtti)
<i>De hora missarum</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1310]\ XIV/2, Demeter	B	(Demeter-kori cezúra előtti)
<i>De promovendis ad sacros ordines</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1310]\ XIV/2, Demeter		(Demeter-kori cezúra előtti)

Incipit, vagy rubrika (egyszerűsített)	Mely redakciókban található?	Legkorábbi redakcióban való felbukkanása	Lehetséges datálása	Forrása	Megjegyzés
<i>De usurpantibus iura</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1310]\ XIV/2, Demeter	B	(Demeter-kori cezúra utáni) A Demeter-féle alapszövegnek ez az a pontja, ahol a Br szövegváltozat <i>Alia statuta</i> „kiemelt cím”-mel egy cezúrárt jelez.
<i>De poena non confirmatorum</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	XIV/2, Demeter		(Demeter-kori cezúra utáni)
<i>De poenis non residentium</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1310]\ XIV/2, Demeter	B	(Demeter-kori cezúra utáni)
<i>Contra absentes</i>	Br, K, E2	Br	XV ^m ?, Kanizsai?		utólagos beéke-lődés az eredeti szövegtestbe
<i>Qualiter testamenta</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1310]\ XIV/2, Demeter	B	(Demeter-kori cezúra utáni)
<i>De testamentis</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	[1310]\ XIV/2, Demeter	B	(Demeter-kori cezúra utáni)
<i>De excommunicatis visitandis</i>	E1, Br, Kr, E2	E1	XIV/2, Demeter		(Demeter-kori cezúra utáni) Ez után a határozat után egyértelmű cezúra következik, ez az E1 redakció utolsó határozata.
<i>Secuntur ammonitiones</i> <i>Secuntur alie ammonitiones</i> <i>Item consequuntur breves informationes seu ammonitiones</i>	Br	Br	XV/1?, Kanizsai János?	kánonjogi szövegmag	Ez a szövegrész már a Demeter-féle változathoz képest bővítmény, a szöveg jelentős része csak ebből a redakcióból ismert.
<i>'De iurisdictione'</i> <i>(Novae constitutiones, alia constitutio)</i>	Br, Kr, E2	Br	XV/1, XV ^m Kanizsai János		Az utólagos szövegszerkesztés első határozata, a bővítés minden bizonnyal Kanizsai Jánoshoz köthető A Kr változatban (Kanizsai) János, az E2 változatban (Szécsi) Dénes érsek neve maradt benne.

Incipit, vagy rubrika (egyszerűsített)	Mely redakciókban található?	Legkorábbi redakcióban való felbukkanása	Lehetséges datálása	Forrása	Megjegyzés
<i>De religiosis</i>	Br, Kr, E2	Br	XV/1, XV ⁱⁿ Kanizsai János	kánonjogi szövegmag	A Kr változatban (Kanizsai) János, az E2 változatban (Szécsi) Dénes érsek neve maradt benne.
<i>De officio archidiaconorum</i>	Br, Kr, E2	Br	XV/1, XV ⁱⁿ Kanizsai János		
<i>De commessionibus</i>	Br, Kr, E2	Br	XV/1, XV ⁱⁿ Kanizsai János	kánonjogi szövegmag	
<i>De usurariis</i>	Br, Kr, E2	Br	XV/1, XV ⁱⁿ Kanizsai János	kánonjogi szövegmag	
<i>De usurpatoribus</i>	Br, Kr, E2	Br	XV/1, XV ⁱⁿ Kanizsai János	kánonjogi szövegmag	A Kanizsai János-féle hozzá-szerkesztés utolsó határozata.
<i>Item aliae constitutiones</i>	Br, Kr	Br			Itt a Br redakció megismétli a szövegtöbblletében hozott szövegrész egy részét, amely a Kr redakcióban is megvan, a Br-nek ez a szerkesztés-módja lásd „liber synodalis”.
<i>Item ultimo monemus (Rendelkezés a zsinatról távolmaradókról)</i>	Kr	Kr	XV/1?, post Kanizsai?		Ez a pár soros szövegtöbbllet egyedül innen ismert a négy redakcióból. A zsinatról távolmaradóknak távolmaradásuk okát 15 napon belül kell igazolniuk a vikáriusnál. (Ez összecseng későbbi szövegekkel.)
<i>De birsagiis</i>	Kr	Kr	XV/1\1418–1423, Hohenlohe		Hohenlohe György esztergomi érseki adminisztrátor egyetlen innen ismert határozata.
<i>De festivitibus colendis</i>	Br, Kr, E2	Nr1: Br Nr2: K, E2	Nr1: XIV ^{ca} , Kanizsai János Nr2: XV/1?, Kanizsai János ^{ca} ?, post Kanizsai János		Kétféle változat, a 2 változat cseréje a Br és a Kr változat között történhetett.

Incipit, vagy rubrika (egyszerűsített)	Mely redakciókban található?	Legkorábbi redakcióban való felbukkanása	Lehetséges datálása	Forrása	Megjegyzés
<i>Casus episcopales</i>	Br	Br	XIV ^{en?} , XV ^{m?}		Csak a Br redakcióból ismert, forrása minden bizonnyal kánonjogi normaszöveg, de még nem azonosított.

Összefoglalásul

Az esztergomi egyházmegye késő középkori zsinati könyve „klasszikus iskola-példája” annak az összehasonlító zsinattörténeti nézetnek, amely szerint a középkori európai zsinati határozatok az univerzális egyházjog partikuláris lecsapódásai, „lokális variációk egy univerzális témára”,⁹² másrészt annak a nézetnek, hogy ezeknek a partikuláris zsinati határozatoknak a szövege olyan, mint egy több darabból összeszöhető varázsszőnyeg, amely szövegpanelekből, szövegmodulokból, határozatokból és kánonokból áll össze.⁹³ Egyszerűbben fogalmazva: az esztergomi egyházmegyében 1382 és 1526 között (14, 25 vagy akár évenkénti egy zsinatot azonosítunk) fel sem merülhet, hogy az egyházmegye zsinati jogalkotó tevékenysége úgy működött volna, hogy valamennyi megtartott egyházmegyei zsinaton a püspök (aki ebben az esetben az esztergomi érsek) minden alkalommal új határozatot, rendeletet, zsinati könyvet bocsátott ki. Az egyházmegyének létezett egy zsinati könyve, amely nagyon komoly mértékű külföldi átvételről tanúskodik, erről a szövegállományról mi Demeter érseksége alatt hallunk először (c. 1382), de akár már a 14. század első harmadának végén vagy közepén is Esztergomba érkezhettek. A könyv egyetlen jelentősebb kibővítése – elképzelhető, hogy részben valóban magyar megfogalmazású határozatokkal – Kanizsai János érseksége alatt megtörtént, és bár ezután egy-egy rendelkezést, határozatot, kánonjogi alapú szövegeket betagoltak ugyan a szövegtestbe, a zsinati könyv alapszövegén egészen a középkor végéig alig változtattak. Tehát a plébániai papság számára készült normatív alapszöveget legalább 150 évig használta az egyházmegye.

⁹² Otto Kehrberger 1938-as nézetét, miszerint a partikuláris zsinati határozatoknak is csak nagyon ritkán vannak olyan elemei, amelyek a helyi egyházak jellegzetességeit mutatják, és nem a kánonjog helyi lecsapódásai Johannes Helmuth idézi: *Otto E. Kehrberger: Provinzial- und Synodalstatuten des Spätmittelalters. Eine quellenkritische Untersuchung der Mainzer Provinzialgesetze des 14. und 15. Jahrhunderts und der Synodalstatuten der Diözesen Bamberg, Eichstätt und Konstanz. Stuttgart 1938.; Helmuth, J.: Partikularsynoden i. m. 162.*

⁹³ Uo. 159.

Végül már csak két kérdés marad. Az egyik: ha az egyházmegye 150 évig egy olyan zsinati könyvet használt, amely a 15. századi európai egyház számos kérdésére és problémájára egyáltalán nem reflektál (a zsinati könyvben ugyanis a 15. századi reformzsinatok hatása talán alig egy-két ponton érzékelhető), illetve nem vagy csak alig reflektál helyi, esztergomi problémákra, akkor vajon hogyan és milyen módon kormányozták a megyéspüspökök a papságukat? A másik: ha a zsinati partikuláris jogalkotásnak nem volt ágens eleme az egyházmegyei papság a 15. században az esztergomi egyházmegyében, akkor vajon mivel foglalkoztak, amikor (gyakran vagy kevésbé gyakran) Esztergomba mentek Szent Adalbert napjának környékén? Ennek a két kérdésnek a megválaszolása a középkori egyháztörténettel foglalkozók jövőbeli feladatai közé tartozik.

ABOUT THE SYNODAL ACTIVITIES OF THE DIOCESE OF ESZTERGOM
IN THE LATE MIDDLE AGES AND ITS SYNODAL BOOK

By Szilvia Somogyi

SUMMARY

The paper explores the synodal activities of one of the most important dioceses of the medieval Hungarian Kingdom, the diocese of Esztergom, and its synodal book. The aim here was threefold. The first was to put the research of the Hungarian synodal sources in context according to the trends of international comparative synodal history. Second, it aimed to compare the results of previous research about the frequency of synodal activities to newly revealed sources. Third, having added new sources to the already identified Western European sources of the late medieval synodal book of Esztergom, it tried to separate the various layers of the textual body of the synodal decrees.